

STUDIE

Vícejazyčnost literárního života
v českých zemích 14. a 15. století

SEDM TEMATICKÝCH EXKURZŮ V RÁMCI BOHEMISTIKY

Jakub Sichálek

Tvrzení, že literární život českých zemí se odehrával ve 14.–15. století ve třech jazycích: latině, češtině a němčině, říká, jako ostatně všechna rámcová konstatování, příliš mnoho nebo příliš málo.

Šlo o tři paralelní světy, nebo naopak trilingvní produkční a recepční komplex, který je obtížné popsat? Je zřejmé, že ne každý literární fenomén rostl z latinsko-německo-českého kulturního kontextu a byl v něm tradován; vedle toho žádné česky nebo německy fixované slovesné dílo není ve vrcholném a pozdním středověku středozápadní (či středovýchodní) Evropy myslitelné bez latinské literární tradice. Viděno pak z druhé strany: vedle latiny, němčiny a češtiny je třeba uvést hebrejštinu a polštinu, neboť i těmito jazyky se u nás v oněch staletích psalo, někdy s těsnou vazbou k latině a oběma zemským řečím; mohli bychom doplnit i řečtinu, jejíž recepci máme doloženu v dochovaných rukopisných řecko-latinských vokabulářích, nebo slovenštinu, jejíž rukopisné dochování je někdy spjaté s územím českých zemí (především Moravy a Slezska) — platí to však i naopak, kdy české slovesné památky jsou dochovány na Slovensku a byly zde i zapsány.¹ V pražském Emauzském klášteře, založeném 1347, byla jazykem bohoslužby, částečně i jazykem psaných památek církevní slovanština charvátské redakce.²

Když se před lety Winfried Baumann pokusil záslužně, byť hlavně cestou kompilace, představit literární život středověkých Čech (Böhmen) do hu-

1 Je třeba dodat, že v případě řečtiny nešlo o skutečnou znalost jazyka, ale o dostupné objasnění významu některých „raritních“ slov (tj. řeckého původu), zpravidla v rámci širšího výkladu o latinské gramatice; v případě hodnocení slovákismů v českých textech narážíme na limity české, resp. slovenské historické dialektologie, nebo jinak řečeno: na naše nedostatečné představy o teritoriální diferenciaci češtiny.

2 Vedle literárních děl, která byla stylizována v českém jazyce, ale fixována (zapsána) charvátskou hranatou hlaholicí.

sitství v jeho trojjazyčné perspektivě „německo-latinsko-české“ (BAUMANN 1978), byla jeho dnes už klasická kniha chválena právě pro tuto širší historio-grafickou intenci a cenný přehled po zahraniční slavistické literatuře, bylo jí však na druhé straně právem vytýkáno, že autor v titulu slibuje víc, než fakticky přináší,³ a vezme-li název knihy na milost, vynoří se hned námitka, kam se poděly další dvě korunní země (VINTR 1979).

Nabízí se tedy otázka, v jaké územní celistvosti má být pojednán literární život v českých zemích, jestliže se má konečně přejít od „glossocentrické“ (sic!) perspektivy k teritoriálně pojaté literární historiografii, jak se dnes s oblibou opakuje.⁴ Není však teritoriální perspektiva příliš mechanická, vezme-li do úvahy územní úspěchy expanzivní politiky vládnoucích dynastií, proměnlivé hranice státních celků v průběhu více než dvou staletí, která stojí v titulu naší studie, a různé typy formálního i faktického začlenění nových územních oblastí, včetně jejich specifického historického vývoje? Odkdy lze například počítat se Slezskem, resp. s konkrétními slezskými knížectvími za éry Lucemburků? Už od konce dvacátých let 14. století, kdy tamní knížata — ne všechna — skládají Janovi lenní slib, nebo až o dvacet let později, kdy Karel inkorporuje slezská knížectví do České koruny, nebo od roku 1392, kdy se její součástí stávají Javorsko a Svidnicko? Který mocensko-právní akt legitimuje takové přiřazení v očích literárního historika? Co Lucembursko, Braniborsko, obě Lužice, Nová Marka, Horní Falc...? A neměly by se pak psát i dějiny říšskoněmecké literatury 2. poloviny 14. století?

Literární historie sleduje literární fenomény, pracuje s literárně relevantními historickými fakty, nepodřizuje se mechanicky kritériím vzatým z obecných či politických dějin, jak už zdůrazňoval v univerzitních čteních i publikovaných pracích Jan GEBAUER (1941: 310–311). Jiné pole kulturních (tedy i literárních) vztahů nabízí organizace církevních řádů, jiné univerzitní život a peregrinace studentů, jiné vztahy dynastické. Jestliže se pozornost staršího bádání obracela převážně k osobnostem nebo konkrétním dílům (mnohdy ještě přes úzký, jazykově definovaný rastr), novější (literárně)historické projekty se soustřeďují na kulturní instituce a centra, ať už to jsou regiony, města, dvory nebo kláštery. Přirozeně se pak, zpravidla v synchronním řezu, vynořuje otázka vzájemného vztahu jazykově rozdílných slovesných tradic a jejich literárních projevů.

Tematika francouzsko-českých kulturních a politických styků za vlády Lucemburků, odrážející se i v literární tvorbě na francouzské straně, poutá pozornost komparativně orientovaných historiků spíše než literárních věd-

3 VINTR 1979; VIDMANOVÁ 1980; srov. též BOK 1994: 10, pozn. I.

4 Jak to požaduje s odvoláním na další sekundární literaturu například Diether KRYWALSKI 2009: 375 (řecké slovo *glossa*, resp. *glotta* znamená „jazyk“, užívá se tedy i výraz *glottocentrický*).

ců-bohemistů (srov. nejnověji NEJEDLÝ 2014). Ti druzí jmenovaní musejí dát přednost faktu, že cestu do české literatury si proklestilo až mladší zpracování meluzínovské látky, a to německojazyčným prostřednictvím, přestože autor staršího francouzského románu o Meluzině Jan z Arrasu toto dílo dedikoval moravskému markraběti Joštovi Lucemburskému — obracel se však k němu jako k zástavnímu pánovi Lucemburska (srov. IBID.: 237, 338). Podobně měly politické pozadí styky Coly di Rienzo a Petrarky s Karlem IV., ovšem vzhledem k nadnárodní latině došla literární díla obou Italů u nás širší recepce, než by mohly například skladby francouzsky píšících básníků, kteří v Čechách také jen krátce pobyli jako oba zmínění Italové.

Provedením honosný, rozsahem skrovnější latinsko-francouzský alfabetař zakončený latinsko-francouzskou modelovou dvorskou konverzací, kladený už starším badáním do přelomu let 1409/1410 a spojovaný s Eliškou (Alžbětou) Zhořeleckou, provdanou právě za vévodu Antonína Brabantského, resp. s jejím strýcem Václavem IV. (ROQUES 1935: 265–266), klade i po nedávné, ne příliš spolehlivé edici Oskara Pausche (PAUSCH 2010) řadu otázek — nejasné zůstávají jak účel pořízení, tak geneze textu, a především vlastní osudy rukopisu, jak připomněli i recenzenti Pauschovy edice (LUGER 2011; DOERR 2011).

Představa konkurence a interakce jazyků ve vzdělaneckém milieu Prahy 2. poloviny 14. století a ruku v ruce s tím působící kulturní interference, jak to inspirativně, žel en bloc formuloval Michael Stolz a doprovodil výčtem: latina, němčina, čeština, francouzština, italština, jidiš a hebrejšina (STOLZ 2013: 270), zůstává bez bližšího rozvedení, které nenahradí několik odkazů k sekundární literatuře, jen líbivou tezí, svědčící víc o současném vyzvedávání multilingvalismu a multikulturalismu než o historické realitě.

Ústřední „jazykovou otázku“ pražského centra po dobu vlády prvních Lucemburků (jistě Karla a Václava) zodpovídají slovesné celky, které lze chápat jako „tříjazyčné textové komplexy“ (BROM 2009: 35) a kde není pochybnost o výchozím článku adaptační řady, v prvním případě příznačně českém, v dalších dvou příkladech, opět příznačně, latinském: *Dalimilova kronika* a díla úzce spojená s Karlem IV. (*Vita Caroli* a *Pulkavova kronika*).

V případě *Dalimilovy kroniky* se po překvapivém nálezů tzv. pařížského zlomku s latinským překladem české kroniky vrací znovu problém, nadhosený už kdysi Josefem Jirečkem, zda autor německého rýmovaného překladu (z let asi 1342–1344) nepřeváděl český text přes alespoň částečný latinský překlad (srov. JIREČEK 1882: XI). Pařížský fragment, bohatě iluminovaný, datují naši specialisté na knižní malbu shodně do začátku třicátých let 14. století (srov. KUBÍK 2012: 166; zde i přehled dosavadní sekundární literatury k otázce), což lze potvrdit i paleograficky (poněkud odchylný názor o stáří užitého písma cituje BROM 2009: 16); latinský překlad se v dochované podobě spojuje se severní Itálií, nejasnosti panují kolem účelu jeho pořízení, osobnosti zadavatele či adresáta apod., chybí také spolehlivý doklad o známosti tohoto

latinského převodu v soudobých Čechách, kde jistě vznikl rýmovaný překlad německý. Přesto časová blízkost latinského a bohemikálního německého přetlumočení *Dalimilovy kroniky* vybízí k úvaze o jejich příbuznosti genetické. V. Brom, který se vztahem mezi českým „prototextem“ a oběma unikátně dochovanými metatexty zatím nejdůkladněji zabýval v souvislosti s bližší filologickou charakteristikou německého překladu, nedospěl k jednoznačným závěrům, latinské tlumočení jako zprostředkující či podpůrné však považuje za méně pravděpodobné než možnost, že existovala další, dnes nedochovaná staročeská znění *Dalimilovy kroniky*, z nichž překladatelé vyšli.⁵ Ještě bez znalosti latinského překladu, objeveného roku 2005, vyloučila možnost, že by německý autor překládal přes zprostředkující latinský text, Věra Uhlířová, která se rýmovaným německým překladem také podrobně zabývala, žel bez možnosti práci dokončit: „Vlastní překlad [...] svědčí naprosto bezpečně pro přímou práci s originálem“ (UHLÍŘOVÁ 1989: 182).⁶ V souvislosti s „obranou“ autora německého překladu proti (pod)hodnocením starších filologů, formulovala Uhlířová také několik velmi zajímavých postřehů, které směřovaly od filologické analýzy k problémům literárněvědným: za překladatele považovala někoho z písařů či notářů českých měst, který uměl dobře česky (což nevylučuje drobná pochybení např. ve frazeologii), který ale zvládal schopnost veršovat německy teprve až v průběhu překladatelské práce — poslední třetina německého překladu působí oproti českému znění dokonce „básničtější“ dojmem (IBID.: 182, 184).

I. Čeština jako „corpus delicti“

Zkoumání vícejazyčnosti v literárněhistorické perspektivě se nabízí řada témat.⁷ Pojem literatura je etymologicky spjatý s písmem, ale literární komunikace nebyla omezená jen na psaní. Řada žánrů naopak zůstává primárně spjatá s ústní realizací, na které se podílejí prvky mimické, gestické, kinetické... Tuto rovinu „literárnosti“ dokážeme jen hypoteticky rekonstruovat na základě interpretace dochovaných písemných či obrazových záznamů a paralel vzatých z lépe zmapovaných, převážně orálních kultur.

5 Komparaci, resp. její průkaznost ztěžuje fakt, že latinský překlad je fragment (na rozdíl od rýmovaného německého překladu prozaický) a že na druhé straně nejstarší, také fragmentární textové prameny *Dalimilovy kroniky* přinášejí jiné kapitoly, než se dochovaly v latinském pařížském zlomku.

6 Za zapůjčení strojopisného sborníku se statí V. Uhlířové děkujeme Zdeňku Uhlířovi, za zprostředkování pak Andreje Svobodové.

7 Představili je např. HENKEL — PALMER 1992; v návaznosti na ně, ale v širší perspektivě PUTZO 2011 (s bohatou, ačkoli jen výběrovou sekundární literaturou soustředěnou k základním titulům); v podobě „klíčových slov“ pak VON MOOS 2008: 8–10. Výmluvný je i podtitul sborníku věnovaného latinsko-francouzskému bilingvistu ve středověku, editorky sestavily i tematicky členěnou bibliografii (LE BRIZ — VEYSSEYRE 2010: 451–472).

Školy klášterní, farní či městské (někdy u posledních dvou jmenovaných typů propojené) byly přirozeným místem dvojjazyčnosti: výuka kloubila latinu i vernakulární jazyk, kombinovala ústní i písemné učební metody. Materiální doklady takové podvojně komunikace je obtížné najít, ty exempláře standardních školních textů sloužících elementární výuce latiny a latinské četby (např. *Catonova Disticha* či *Avianovy bajky*), které byly skutečně užity při výuce, měly pochopitelně menší šanci „přežít“ do dnešních dnů. Pro identifikaci rukopisů, které fakticky fungovaly ve školské praxi, je třeba vážit vnější i vnitřní kritéria — samotný výskyt bohatých latinských i vernakulárních glos u textů určených pro školní výuku není dostatečným měřítkem (srov. především studie Michaela Balduhna — zástupně BALDUHN 2008; pro české prostředí lze využít jeho typologii, nikoli chronologii).

Vrcholně- a pozdněstředověkých rukopisů, které obsahují latinské texty opatřené v různé míře i staročeským lexikem a které vypovídají o vztahu obou různojazyčných komunikátů, je několik set.⁸ Jde přitom o díla rozličného druhu: Bible či její části, základní věroučné texty, liturgické rukopisy obsahující skladby určené ke zpěvu, recitaci a čtení (breviáře, sekvenciáře, lekcionáře), soubory sentencí a výroků autorit, postilové sbírky, jednotlivá kázání či jejich menší soubory, slovníky, gramatické a stylistické příručky, právní, přírodovědné, resp. zdravotnědné texty (rostlináře, lapidáře apod.) aj. Převládají díla s praktickým zaměřením.⁹

Stará čeština vstupuje do latinského textového pole nejčastěji v podobě výkladových nebo překladových glos (českých ekvivalentů k jednotlivým, zpravidla vybraným latinským výrazům), ale i v podobě souvislého převodu delších latinských úseků. Český text je zapsán mezi řádky latinského textu (tedy nadepsán nad příslušná slova), nebo po straně, anebo konečně zapojen přímo do textu — někdy graficky zvýrazněn, jindy bez takového vyznačení. Česká slova zde někdy mají spíše paratextovou funkci, jindy autonomní postavení v rámci jazykově smíšeného, latinsko-českého textu.

Tento heterogenní materiál, pro nějž platí axiom *tous les cas sont spéciaux*, poutal dosud pozornost především diachronních lingvistů; zasloužilé filology, kteří mnohé staročeské glosy edičně zpřístupnili, zajímal především český

8 Nemáme zde na mysli tzv. bohemika v latinských textech, příznačná pro dobu starší, ani latinské rukopisy, kde se v explicitu objeví česká exklamace, prosba či metatextové sdělení.

9 Tento výčet není přísně klasifikační, ale ilustrativní — konkrétní texty lze zařadit pod dvě i tři vytčené kategorie. Vycházíme z úvodního svazku *Staročeského slovníku* (STAROČESKÝ SLOVNÍK 1968), ovšem zvláště rukopisy z 15. století jsou zde evidovány minimálně — což samozřejmě odráží stav někdejší heuristiky, včetně zpracovaných katalogů rukopisných fondů. Opíráme se dále o katalogy převážně bohemikálních rukopisů a širší sekundární literaturu.

lexikální materiál, nikoli širší kontext. To lze dobře doložit na tzv. *Glosách vídeňských*: od první edice Flajšhansovy (FLAJŠHANS 1901) a jeho hodnocení (Flajšhans neuvěděl, že vedle českých glos jsou zde i glosy latinské), přes novou edici a studii Reppovou (REPP 1958), který české glosy zveřejnil s nejnntnějším, ovšem ne vždy dostaučujícím latinským kontextem (srov. DAÑHELKA 1959 a RYBA 1963: 362) a pokusil se glosovaný latinský text hypoteticky zasadit také do historického kontextu, až po zmínku Švábou (ŠVÁB 1963: 30–31), který poznal, že jde o část díla Alexandra Neckama *De nominibus utensilium*,¹⁰ a téma pojednal v širší souvislosti výkladu o podmínkách rozvoje česky psané literatury na rozhraní 13. a 14. století vycházející z cenných postřehů Reppových. I přes tento badatelský zájem zůstává dalších podnětů celá řada.¹¹ (Z bohaté sekundární literatury bychom uvedli alespoň nově aktualizované práce Rolfa Bergmanna [BERGMANNA 2013] a Elviry Glaserové [GLASER 2013], které sice vycházejí ze staršího materiálu, ale jejich metodologická upozornění mají obecnější interpretační platnost a přinášejí řadu inspirativních postřehů.)

Jako příklad obsahově ambiciózního, intelektuálnímu prostředí určeného glosovaného textu, v němž se stýká latina s češtinou i němčinou, uvedme jiný rukopis, známý a dobře dostupný. Protiženská satirická báseň s incipitem *Ach in luctum chelym verto*,¹² kterou složil latinsky kolem poloviny 14. století přední evropský vzdělanec, mj. rektor pařížské univerzity a pozdější pražský kanovník Vojtěch Raňkův z Ježova († 1388),¹³ se dochovala pouze v jediném zápise, o století mladším.¹⁴ Jedná se o opis anonymního latinského komentáře k Vojtěchově básni, kterou známe vlastně jen díky tomuto komentáři. V komentáři, který se vymyká dobovým komentářovým zvyklostem, nakolik

10 V tomto smyslu lze tedy zpřesnit názor Rybův (RYBA 1963: 362) i nejnověji váhání Volekové (VOLEKOVÁ 2014: 25, pozn. 62). Švábou identifikaci lze snadno ověřit a potvrdit srovnáním edice Neckamova díla (např. SCHELER 1866: 65–74 a 155–173) s latinským textem *Glos vídeňských* (rukopis je dostupný v digitalní podobě na stránkách Österreichische Nationalbibliothek).

11 Newerkla považuje za první doklad staročeského slova *špiceč* („paprsek kola“) v daném významu až výskyt v Klaretově *Glosáři* — o více než půlstoletí mladším, než jsou *Vídeňské glosy*, které toto slovo také obsahují (NEWERKLA 2011: 222); k Newerklovu výkladu lze také doplnit, že lexém je v daném významu živý i v některých východomoravských nářečích. Také *puklěř*, další staročeský lexikální doklad z *Glos vídeňských*, Newerkla ve své vynikající práci, která pochopitelně nemohla vyčerpat veškerý lexikální materiál, neuvádí.

12 Edici přinesl KADLEC 1971: 330–332; český překlad básně například VIDMANOVÁ 1990: 402–403.

13 K autorovi viz KADLEC 1971; NECHUTOVÁ 2000: 207–209 (kde i odkazy k další sekundární literatuře).

14 Praha, Národní knihovna České republiky, sign. XX B 5, f. 369^v–396^v (digitální faksimile dostupné pod uvedenou signaturou na www.manuscriptorium.com; přístup: 8. 8. 2014).

jsme poučeni z bohemikálních rukopisů, nadprůměrnými znalostmi, se poučuje tradičně o čtyřech příčinách vzniku díla, postupně se vykládá smysl básně, objasňují jednotlivá slova, mytologické narážky, ale také hojně citují klasické či středolatinské verše. Na záznam upozornil po českoněmeckém literárním historikovi Rudolfu Wolkanovi a zasloužilém bibliografovi Čeňku Zíbrtovi Jan Vilikovský, který tomuto textu věnoval samostatnou rozpravu doplněnou výběrovou edicí (VILIKOVSKÝ 1930). Vznik komentáře klade Vilikovský podle narážek v textu do let 1416–1419.¹⁵

Ve jmenovaném rukopise tohoto komentáře, opatřeného především latinskými margináliemi, se setkáme na dvou místech s českou glosou — vysvětlením méně známých latinských pojmů z textu českými ekvivalenty: na f. 370^r najdeme in margine překlad latinského adjektiva *callosus* pomocí českého lexému *mozolowoy* (mozolový) (srov. IBID.: 89 a 115, pozn. 125),¹⁶ na f. 370^v je zapsáno na okraji „zvhrady compita“ (staročeský ekvivalent *súhrady* k latinskému plurálu *rozcestí*) (srov. IBID.: 89 a 116, pozn. 127).

České apelatium však proniklo přímo i do textu komentáře, kde autor na jednom místě objasňuje, že se latinským výrazem *mare* označovala i vnitrozemní vodní plocha, jezero, staročesky *zátoka*: „...mare Tyberiadis, wlgariter dicta zathoca“ (f. 382^v; srov. IBID.: 90 a 120, ř. 34).¹⁷

Tyto české překladové glosy nemůžeme považovat za inherentní součást latinského komentáře, u posledního příkladu pak nelze rozhodnout, zda jej přisoudit písaři, či už autorovi latinského komentáře. Určitou znalost češtiny, ale i němčiny na sebe autor komentáře spolehlivě prozradil jinde v textu. Původně řecké slovo *chelys* z Vojtěchovy básně vykládá etymologicky podle zvukového vyjádření smíchu v češtině jako onomatopoické substantivum označující právě smích nebo radost: „...che che cho boemice et latine chelim“ (f. 371^r; srov. IBID.: 114 a 116). Dále cituje makaronské německo-latinské proverbialní trojverší korespondující s protizemským zaměřením Vojtěchovy básně (f. 389^v; srov. IBID.: 114 a 123, kde však uvedena mylná foliace [viz také IDEM 1932: 74]).

Na rovině čistě textové zde máme doklad o užití tří jazyků — latiny, němčiny a češtiny — v rámci jednoho díla a můžeme uvažovat, že latinsky píšící autor komentáře znal i oba vernakulární zemské jazyky; další dohady, zda byl Čech, nebo Němec, nejsou nutné. Jiná ruka než ta hlavního písaře připojila —

15 Jako vzdálenou bohemikální paralelu k tomuto komentáři lze uvést o něco starší výklad písně *Hospodine, pomiluj ny*, sepsaný roku 1397 učeným břevnovským benediktinským mnichem, patrně Janem z Holešova. V latinském traktátu interpretuje Jan jazykově, částečně i hudebně, teologicky a historicky „českou“ skladbu.

16 Z digitální kopie však toto místo není zcela patrné a je třeba spolehnout se na transliteraci Vilikovského.

17 Galilejské jezero, v lidovém jazyce zátoka (přeložil JS).

mimo jiné — české překladové glosy. Interference mezi latinou a češtinou či latinou a němčinou, stejně jako několikavrstvá geneze rukopisného textu s výslednou superpozicí nejsou u dochovaných bohemikálních děl výjimkou, jak o tom svědčí např. epistolární příručka *Candela rhetoricae* z let asi 1415–1419, na níž, resp. na jejích dochovaných rukopisech, by bylo možné doložit mnohé z toho, co nás zde zajímá, včetně teritoriálního rozsahu středověké bohemikální literatury (srov. HOFFMANN 2010).

II. Alternace češtiny a němčiny v latinskojazyčném kontextu

Zajímavý příklad, kdy rukopisná tradice přináší textovou alternaci němčiny a češtiny, podává žakovská píseň o víně a modlách (*Carmen de vino et ydolis*). Jejím autorem byl zřejmě Vlachník z Weitmile (+ 1399), činný jako úředník (notář a protonotář) v kanceláři Karla IV., respektive Václava IV. Zachovala se ve dvou bohemikálních rukopisech z přelomu 14. a 15. století.¹⁸ Jejich znění se podstatně liší v jednom detailu: předposlední strofa básně ironicky líčí, stejně jako několik předchozích slok, proměnu „našince“¹⁹ po mnoha vypitých pohárech. V předposlední strofě začne vínem zmožený mladík halekat.

Nam dum Bacho iuvenis noster pregravatur,

křikání i volání alta voce fatur.

(NECHUTOVÁ 2007: 406; staročeská slova transkribujeme a zdůrazňujeme)²⁰

18 Text z rukopisu cambridžského (harvardského) zveřejnil poprvé církevní historik Jaroslav POLC (1999: 161–165). Edici textu na základě petrohradského rukopisu přinesla Jana NECHUTOVÁ (2005: 11–15, český překlad této autorky viz IBID.: 15–19; EADEM 2007: 402–406 s poznámkami ke kritice textu). Edici, usilující o konstituci kritického textu na základě dostupných materiálů, opatřenou poznámkami, připravila Anežka VIDMANOVÁ (2005–2006: 70–76). Mezi editory nepanuje shoda v tom, zda je v textových pramenech zapsána jedna píseň o víně a modlách, či bezprostředně za sebou písně dvě, případně čtyři. V této souvislosti ještě připomeňme, že Josef Tříška, jehož soupis leningradských rukopisných bohemik se nezmiňuje překvapivě v žádné z výše uvedených studií, považuje za jisté, že jde o čtyři básně, dvě také edituje a upozorňuje na jemu nedostupný cambridžský (harvardský) rukopis (TŘÍŠKA 1973: 183–184 a 208–209). Později TŘÍŠKA (2004: 50–51) poukazuje, podobně jako současně a nezávisle na něm i NECHUTOVÁ (2007: 394), na spojitost mezi těmito latinskými verši a jinou latinskou skladbou z téhož leningradského rukopisu, s incipitem *Videant qui nutriunt*; tyto spojitosti vedou Tříšku i Nechutovou k úvaze o společném autorství zmíněných latinských básní.

19 „Tales in Bohemia condite sunt leges, | quod qui bene biberit, pululat ut seges [V Čechách je to zákonem, tak se tam teď žije, | že nejlépe vzkvétá ten, kdo statečně pije],“ jak se píše v jedné z předchozích slok naší skladby (NECHUTOVÁ 2005: 14 [latinský text] a 18 [český překlad]).

20 Když na toho mládence jeho síla [sc. Bakchova — boha a dárce vína] sedne, | „křikání a volání“ mohutně se zvedne (český překlad EADEM 2005: 19).

Staročeská slova „křikánie i volánie“, která editorka nepřeložila, jen hláskově přiblížila dnešní češtině, jsou srozumitelná; tato lexikální dvojice poněkud redundantně násobí sdělení navazujících latinských slov, jak připomněla v obou již zde citovaných pracích A. Vidmanová.

Znalce středolatinské poezie Pascale Bourgainová upozornila, že vernakulární jazyk vstupuje do latinského textového pole bilingvních básní často v podobě emocionálních interjekcí a výrazů zvolání, křiku či nářku, apostrof apod., syntakticky osamostatněných vložek představujících v porovnání s latinou „extralingvální“ prostředek, který odkazuje k spontánnímu, neartikulovanému hlasovému projevu (BOURGAIN 2008: 383). Česká slova z Vlachnickovy básně lze vnímat jako reflex této tradice.

Vzhledem k tomu nijak nepřekvapí, že v cambridžském rukopise naší skladby je nahrazen český citátový výraz „křikánie i volánie“ německým zvoláním „ist myer beitel ym arse lieb“ (POLC 1999: 165). Smysl poněkud ostřejšího německého obratu zůstává nejasný i po překladu manželů Bokových, který zmiňuje Vidmanová („pytel v zadku je mi milý“ [VIDMANOVÁ 2006: 310; EADEM 2005–2006: 78]), ale odkazuje zjevně k témuž modu stylizace, na nějž upozornila na starším materiálu Bourgainová. Vernakulární jazyk má v obou verzích i kompoziční funkci — následující závěrečné čtyřverší se už nese ve zcela jiném duchu, ať už svá kající slova autor myslel vážně, nebo ironicky.

Německé znění se jeví Vidmanové původnější. S tím však stojí v rozporu, že právě německý obrat musela tato badatelka ve své edici z formálních (slabičných) důvodů upravit vypuštěním jednoho slova (*lieb*); německé zvolání se tím ale stalo defektní.²¹ Naopak české „křikánie i volánie“ vyplňuje prostor sedmi slabik před dierezí perfektně. Úvaha o prioritě toho či onoho znění není, podle našeho názoru, na místě. Obě textové realizace latinské skladby můžeme dobře vnímat na pozadí trojjazyčného kulturního prostředí, kterým právě byla i dvorská kancelář Václava IV., kam skladbu situovala, byť ryze hypoteticky, Vidmanová. „České země“ (Bohemia), zmíněné na začátku této básně, reprezentuje poprávu křik český i německý.

III. Vícejazyčnost v praxi: mezi polylingvností a jazykovou interferencí

Z kazatelských příruček, které u nás byly opisovány a adaptovány, víme, že se doporučovalo kazatelům, aby *thema* kázání přednesli po latinském znění také česky nebo německy, a že se s českou nebo německou podobou počítalo jako potenciálně paritní i pro další části výstavby kázání, rozhodující bylo jazykové složení posluchačů. Doklad z 15. století máme ve vysebrodském papírovém rukopise č. 92 (PAVEL 1891: 274), na který upozornil už Vilikovský v neprávem

21 Nejde-li opakovaně o autorčino přehlédnutí. Na druhé straně je třeba také dodat, že německý úsek lze číst i sedmislabičně a pak vypuštění onoho jednoslabičného slova není z formálních důvodů nutné.

zapadlé glose o podíle německých písařů na zápisech českých textů (VILIKOVSKÝ 1945–1946: 98; srov. též IDEM 1948: 116). Dvojjazyčnou, česko-německou kazatelskou i širěji pastorační praxi můžeme předpokládat u části kazatelů v oblastech se smíšeným obyvatelstvem (vedle toho srov. opatrný soud Pavla Trosta [TROST 1995: 134–135]).

Zápisy českých textů německými písaři, jak o tom uvažovali u některých textů Adolf Patera, Josef Truhlář, Václav Flajšhans aj., zde zmiňme s připomínkou zapomenutého filologa Ignáce Bohuslava Maška: zápis tří českých modliteb, ústředních pro pastorační (Otčenáš, Zdrávas a Věřím), v jednom papírovém rukopise z kláštera sv. Floriana u Lince označil za filologické „curiosum“ a v písaři viděl německého kněze neznalého českého jazyka, který však české znění modliteb potřeboval a tyto „od člověka nehrubě vzdělaného pochytil“ (MAŠEK 1896: 85). Jakkoli se Maškovo vysvětlení podoby zápisu (cituje diplomaticky pokud možno věrně jen Zdrávas) jeví příliš fabulované, grafika zápisu k podobnému výkladu vybízí — Mašek také vnáší do problematiky těžko postižitelný, ale nepochybně účastný fenomén, ústní transmissi; filologické kuriózum čeká na hlubší filologické posouzení.²²

Mimořádně zajímavé téma se před nedávnem „znovu vylouplo“²³ s edicí souboru latinských postních kázání z roku 1393, tzv. *Quadragesimale admontského* (FLORIANOVÁ — MARTÍNKOVÁ — SILAGIOVÁ — ŠEDINOVÁ 2006). Dochovaný latinský text obsahuje řadu bohemismů a je průběžně prokládán českými slovy, kolokacemi a větami, ovšem celkový podíl českého lexika vůči latinskému zůstává velmi malý. Česká slova jsou v *Quadragesimale admontském* užita jednak jako ekvivalent paralelně vedle latinského výrazu, jednak je české syntagma přirozeně zapojeno do latinské věty, jednak — výjimečně — je české slovo polatinštěno a je mu dána latinská deklinační přípona (IBID.: XXX; srov. VILIKOVSKÝ 1948: 114). Dochovaná rukopisná podoba je podle editorek výsledkem písemné adaptace (opisu). Ovšem na počátku měl stát záznam **česky** pronášených kázání, která však byla simultánně zapsána českým poslu-

22 Není přitom žádným tajemstvím, že tato starší generace filologů často vycházela z poněkud rigidní představy o podobě „správné“ staré češtiny. Vznik některých z textů, u nichž se uvažovalo o česko-německé interferenci, pak poválečná slova-kistika lokalizovala na Slovensko. Tzv. *Spišské (kázňové) modlitby*, jak byl text, který Vilikovský vykládal také jako záznam českých modliteb německým písařem, později nejčastěji nazýván, však i po nových interpretacích nadále vykazují „podezřele“ silnou jazykovou interferenci: slovenština, němčina, čeština, polština. Revizi si nepochybně zaslouží i dost nejednoznačné pojmy *kulturní* nebo *spisovný jazyk* — v jejich pozadí stojí spíš představy moderní lingvistiky než respekt ke středověké jazykové realitě, kde schopnost nějakým jazykem mluvit neznamenala i dovednost tímto jazykem psát, nehledě na kvalitativní škálu gramotnosti.

23 Srov. už starší přání: „Pro naši filologii je tu nadmíru zajímavý úkol“ (VILIKOVSKÝ 1948: 115).

chačem **latinsky** (IBID.: XXIV–XXV, XXX). Byl vysloven nesouhlas s takovým vysvětlením geneze dochovaného textu (ŠMAHEL 2007; SPUNAR 2008; srov. též SOUKUP 2011: 133 a passim) a byla nabídnuta i jiná odpověď — ústící v otázku: „Nebyl to posléze sám autor, který své přípravy do latiny kostrbatě přelumočil?“ (ŠMAHEL 2007: 973 [dodejme, že Šmahel pochybuje o autorství Johlína z Vodňan]). Předložené otázky i odpovědi zůstávají cenné už proto, že podobných „makaronských“ latinsko-českých kazatelských rukopisů je dochováno víc, včetně postil Husových a Rokycanových. Ke srovnání bude nutné přibrat i obdobně dochovaná kázání latinsko-francouzská, latinsko-německá či latinsko-anglická atd., resp. četné cizojazyčné studie, zvláště z poslední doby, věnované vztahu latiny a vernakulárního jazyka v kazatelských žánrech.

Nepochybně s kazatelskou a pastorační praxí i intelektuální potřebou pisatele souvisí latinsko-německo-česko-polský manuálník Mikuláše z Kozlí, vzniklý v letech 1416–1423.²⁴ Je pro nás zajímavý především po jazykové stránce (kromě zápisu souvislých textů či glos ve jmenovaných čtyřech jazycích — převažují ovšem, zhruba ve stejném poměru, latina a němčina — obsahuje rukopis i hebrejskou abecedu a drobný komentář k ní).²⁵ Jeho pořizovatel, vzdělaný minorita, pohybuje se během svého života, nakolik víme, po Slezsku, Čechách i Moravě, do něj zapsal také píseň či báseň *Chcy ja na pannu žalować*, která se o více než 400 let později stala slavnou jako doklad na středověká kryptadia. Tato básnická skladba sama, ale i diskuze kolem ní, jsou dobrým příkladem problematiky vícejazyčné literární kultury středověkých českých zemí. Připomeňme, že čtení skladby je obtížné, neboť zůstala v rukopise zatřena inkoustem.

Z jejích sedmi tříveršových strof citujme jen první a poslední sloku, a to na základě nejmladší edice, která podává, s oporou o fotografie zápisu pod ultrafialovými paprsky, paralelně transliteraci i transkripci textu, interpretovaného editory jako polský.

Chcy ja na pannu žalować,
nie chciałať mi trochy dać
memu koni owsa.²⁶

24 Wrocław, Biblioteka Uniwersytecka, sign. I Q 466 (digitální faksimile rukopisu dostupné pod uvedenou signaturou na www.bibliotekacyfrowa.pl; přístup 8. 8. 2014). Obsah rukopisu a jeho základní ideovou náplň shrnul — s použitím starších prací Josepha Klappera — Werner BEIN (1997), pro doplnění srov. též informativní heslo *Verfassertextikonu* (DENECKE 1987, a dodatky). Do přehledné, ale nedostatečně informativní tabulky strukturovali obsah kodexu PAVERA — LECHOVÁ 2000: 279–301.

25 In margine poznamenejme, že zápisy hebrejské abecedy v několika dalších, starších i mladších bohemikálních rukopisech připomíná DITTMANN 2012: 262; rukopis Mikuláše z Kozlí však neuvádí.

26 owsa] offa

Mniszli, panno, bych był ślep,
 uderzym ja kijem w kierz,²⁷
 wyżenu zajece.
 (EDER — TWARDZIK 2006: 172)

Jan Lehár tuto skladbu ze své edice česky psané lyriky vzniklé do husitských válek vyloučil, protože jde podle něho o píseň slezsko-polskou, nikoli staročeskou (LEHÁR 1990: 285); podobně tato skladba chybí i v nejnovějším souboru staročeské milostné lyriky (STANOVSKÁ — KERN 2013), který je heuristicky závislý, pokud jde o staročeský textový materiál, na citované práci Lehárově. Rozdílně vykládal původ písně Václav Černý a do své sbírky české světské lyriky gotické doby ji naopak zařadil: chápal ji jako skladbu s prvky nářečními, na přechodu z češtiny k polštině (ČERNÝ 1999: 166). Takový výklad už předtím odmítl R. Jakobson (JAKOBSON 1934–1935: 67). Právě o Jakobsonův rozbor zápisu, resp. jazyka skladby se opřel ve své knize Lehár; Jakobson soudil, že zápis skladby je v dochované podobě výsledkem ortografického počestění původně polského znění (IBID.: 66). Jakobsonovo stanovisko však nebylo tak jednoznačné: později označil jazyk skladby poněkud neurčitě za češtinu polské redakce (IDEM 1939: 49). Lehár dále citoval studii Petra Nejedlého (NEJEDLÝ 1988), ale její závěry nevykládal zcela přesně, což bylo snad dáno i tím, že Nejedlého stať byla publikována v témže roce, kdy Lehár svoji knihu fakticky dokončil. Nejedlý doložil, že tuto skladbu můžeme chápat také jako primárně českou, což byl i názor J. Vilikovského (VILIKOVSKÝ 1937).

Skladbě byla později věnována velká pozornost, především ze strany polské filologie. I zatím poslední interpretační pokus zůstal v zajetí otázky, zda jde o píseň primárně českou, nebo primárně polskou, přičemž přitakal první odpovědi (BALUCH 2013). Takto postavené tázání, domníváme se, nikam nevede; dohady o genezi textu i jeho zápisu zůstávají nejasné, zvláště když se spokojí s lineární představou polština → čeština, nebo naopak pokoušejí-li určit, zda byl Mikuláš z Kozlí vlastně Polák, Čech nebo Němec. Nedokážeme spolehlivě rekonstruovat podobu slezských dialektů na začátku 15. století; také vzhledem k úloze češtiny v Polsku vrcholného a pozdního středověku, slezskému původu Mikuláše z Kozlí, jeho doloženému polylingvistu i vědomí, jak nejednoznačný může být vztah mezi fonetickou rovinou textu a jejím grafickým zachycením v pozdněstředověkém rukopise (zvláště u skladby s přednostně orální transmisí), jeví se dosavadní pokusy o lineární určení geneze textu i zápisu jako zjednodušující a jednostranné.

Dochovaný text skladby odráží dvě jazykově blízká, interferující prostředí, ať už k jejich kontaktu či konfrontaci došlo v jazykovém povědomí skladatele

(či jiném produkčním poli), nebo v jazykovém povědomí pisatele (či jiném recepčním poli). Svůj literárněhistorický „nárok“ může vznést jak filologie polská, tak česká. Už vzhledem k svému dochování pak skladba *Chcy ja na pannu zalowac* patří do dějin české středověké literatury. Jakobson připomněl její vazby k latinské žánrové poezii a doložil motivické paralely k polské i české folklorní tvorbě. Vilikovský doplnil paralelu ze staročeské žánrové, milostně lascivní lyriky. Doklady o metaforickém (falickém) významu např. motivu koně z první sloky by bylo možné rozšířit o příklady ze středověké české literatury i folklorní poezie (v prvním případě z veršovaného románu *Tristram a Izalda*, v druhém případě z českých textů obsahově blízkých polským písním, které už jmenoval Jakobson). Podobně by bylo možné uvádět další literární i folklorní doklady na „zklamané očekávání“ jako základní poetický princip obsahové výstavby textu — včetně kalambúru v poslední strofě; pochopitelně ne ve smyslu nějakých „českých“ specifik.

IV. Vícejazyčnost: *mise en forme* a *mise en page*

U staročeské duchovní lyriky 14. a počátku 15. století vztah českých adaptací a převážně latinských předloh souhrnně představil a na různorodost překladových řešení po stránce formálně strukturní poukázal Jan Lehár (LEHÁR 1990: 69, 77–79). Ne vždy lze spolehlivě rozhodnout, který text (zda latinský, či český) byl prius; přitom také nemůžeme vyloučit, že i ty latinské duchovní skladby známé jen z bohemikálních pramenů, které mají staročeské paralely, mohly vzniknout současně v latinské i české verzi. Že však byla latinská formální tradice určující, dokládá i příklad staročeských básní *Aj mladosti* a *Aj starosti* (srov. IBID.: 196–197 a 338–340), známých už Václavu Hankovi. Před více než pěti desetiletími našel Dietrich Gerhardt jejich předlohu ve verších Huga von Trimberg, složených v paralelních verzích latinské i německé (v dvojjazyčné podobě byly Trimbergovy verše i dále tradovány, jak svědčí jejich nejstarší textové prameny). Český překlad se přitom opírá, jak Gerhardt přesvědčivě ukázal, o obojí, německé i latinské znění; formálně jsou však obě staročeské skladby závislé výhradně na latinských verších předlohy (GERHARDT 1961: 88 a 100).

Komparativní analýzu překladové techniky českých děl vzniklých adaptací latinských nebo německých předloh komplikuje fakt, že výchozí, adaptovaná díla se sama obvykle vyznačují složitou textovou tradicí, a pro komparaci tak chybí spolehlivá opora (jak lze vidět vice versa už u zmíněné Dalimilovy kroniky). Navíc adaptační postup nebývá ani lineární, a ani nebývá obsazen pouze dvěma textovými jednotkami — výchozí text na jedné straně a výsledný text (produkt adaptace) na straně druhé; přesto alespoň rámcové srovnání je možné (dostalo se nedávno veršovanému románu *Jerřich Berúnský* [HON 2009; srov. též autorovu obecněji pojatou studii o staročeských adaptacích německých rytířských románů — IDEM 2014]; či štitenskými adaptacím [RYCHTEROVÁ

2009; RYCHTEROVÁ — SICHÁLEK 2014). O to větší očekávání vzbuzuje zjištění z poslední doby, jakkoli jen předběžně formulované, že konkrétní textovou předlohou českého *Snáře* Vavřince z Březové byl latinský rukopisný exemplář uložený dnes v Archivu Pražského hradu ve fondu knihovny Metropolitní kapituly (KRAJNÍK — KOLÁŘOVÁ 2012: 301–302).

Jen vzácně se u bohemikálních rukopisů setkáme s případem, kdy máme „beletristický“ text v originále i překladu jako na dlani — v jednom kodexu.²⁸ Je tomu tak například v kodexu Moravského zemského archivu v Brně, sbírka rukopisů G 10, č. 461, z 2. poloviny 15. století, kde bylo zapsáno na f. 164^r–173^v²⁹ (na jedné, sexternové složce) latinské a české znění jedné a téže básnické skladby, a to tak, že po 24 úvodních verších českých, které nemají přímou paralelu v latinském textu, následuje 5 veršů latinských, jejich obsírnější české přetlumočení, další latinský veršový úsek, poté jeho české znění atd.

Jedná se o latinskou skladbu o soudném dni s incipitem *Quatuor ad partes mundi sunt angeli missi*, dobře doloženou v rukopisech 2. poloviny 15. století (WALTHER 1969: 793, č. 15 283); protože zde chybí jeden z pražských rukopisů i záznam o rukopisu brněnském, je pravděpodobné, že přehlédnuty zůstaly i jiné rukopisy, a že tedy i rozšíření skladby bylo větší a existuje i její starší textový pramen. České znění známe jen ze zmíněného textového pramene. Incipit prologu, který nemá přímou oporu v zapsaném latinském textu, zní: „Toť jest povaha múdrého, | že on vždy hledá zdraví svého.“³⁰ Incipit vlastního českého překladu latinské skladby: „Když čas přijde dni súdnému, | tehdy Buoh anjelu svému...“.

Nejde o textový celek české historiografii neznámý. Na jeho význam však důkladně upozornil až Jan Vilikovský v jedné ze svých posledních studií; latinský i český text zde také poprvé vydal (VILIKOVSKÝ 1946–1947).³¹ Vilikovského zaujala latinská i česká skladba především proto, že český text byl v upravené podobě převzat pozdějšími kancionály.³²

28 U lexikografických děl či glosovaných rukopisů je to plus minus (!) samozřejmé. Existují ovšem i případy, kdy se zdá, že české glosy byly opsány z jiného latinského glosovaného rukopisu, který měl poněkud odchylné latinské znění.

29 Paginace tužkou umožňuje označit rozsah i takto: p. 321–339.

30 Citovaná vstupní sentence, v prolozích evidentně oblíbená (srov. též vstupní verše staročeského rytířského románu *O Jetřichu Berúnském*), upomene na úvod veršované části prologu českého překladu *Pulkavovy kroniky*, který je zase zjevnou aluzí na prolog *Kroniky Dalimilovy*. Není bez zajímavosti, že právě tyto verše jinak prozaického prologu českého znění *Pulkavovy kroniky* nemají oporu v epilogu (*explicitu*) první knihy Pulkavova latinského textu, jak si povšiml ŠVÁB (1966: 120).

31 Vilikovský s tímto brněnským rukopisem poprvé pracoval při přípravě antologie staročeské a středolatinšské bohemikální prózy, neboť obsahuje mimo jiné také staročeský text slavného *Snáře* — překladu připisovaného Vavřinci z Březové, který jsme už zmínili výše.

32 Jeho výzva barokistickému (či, šířeji, hymnologickému) bádání stále platí.

Samotný zápis — spolehlivě opis jak v případech latinských, tak i českých veršů — je pozoruhodný tím, že nejprve začal na f. 164^r přepisovat jeden písař (týž, který dopsal roku 1471 jiný předchozí text), pokračoval na verso, ale přepis nedokončil a zanechal zbytek strany prázdný, na f. 165^r začal psát jiný, souvěký písař, který členil text stejně jako jeho předchůdce (i předeem nalinkované zrcadlo přitom zůstává stejné), a dovedl přepis až do konce.³³

V souvislosti s tématem této studie nás však zaujme nezvyklý jev, že latinský text eschatologické básně je v rukopise bezprostředně spjatý s jejím českým přetlumočením. V zápise se střídá zpravidla čtyř- až pětiverší latinské s deseti- až čtrnáctiveršovým úsekem českým. Oproti stovce latinských hexametřů tak nakonec stojí více než trojnásobný počet veršů českých. Vztaž latinského hexametru a jeho přímého českého přetlumočení ve starší době byl vícekrát analyzován, naposledy důkladně, s řadou příkladů Anežkou Vidmanovou (VIDMANOVÁ 2004).

Textová symbióza latinské a české skladby, jak ji představuje zápis v brněnském rukopise, není u narativních literárních útvarů obvyklá. S obdobnou kompozicí latinského a českého textu se setkáme v bohemikálních rukopisech spíše u záznamů *Katonových dvojverší*, která patřila k základním školním pomůckám při výuce latiny, nebo kratších modlitebních či základních věroučných textů, souboru sentencí a přísloví, rétorických či stylistických obrátů (*Dialogi Bohemarii* mají ovšem nejprve český, pak teprve latinský text!), dále výjimečně u cisiojānu, tedy u děl nesyžetové povahy.³⁴ Zápisy *Katonových dvojverší* spojuje se skladbou o soudném dni fakt, že latinské hexametry jsou po formální stránce překládány sdruženě rýmovanými oktosylaby; na druhé straně se však náš zápis liší od rukopisných záznamů *Katonových dvojverší*: latinské ani české verše nejsou v brněnském rukopise psány in continuo, ale důsledně každý verš na jeden řádek.

V. Melanž jako poetická technika

Přesuňme se od problematiky transferu mezi latinou a češtinou (či naopak) k těm příkladům, kde jsou latina a vernakulární jazyk přímo konfrontovány v rámci jedné básnické struktury, formálně i obsahově jednotné.

Vrcholně- a pozdněstředověká *makaronská poezie*³⁵ bývá traktována na pozadí latinsko-vernakulárního bilingvismu, příznačného pro učenou část teh-

33 Zajímavé jsou jak grafematické, resp. hláskoslovné rozdíly či změny ve slovosledu mezi oběma obsahově totožnými českými zápisy, tak i zčásti odlišné užívání zkratek, zejména v paralelním latinském textu.

34 Odlišnou *mise en page* vykazují zápisy textů, na něž poukazuje výše pozn. 28.

35 Užíváme spojení *makaronská poezie* v jeho širším smyslu, zavedeném v českém odborném diskurzu (pro úplnost dodejme, že v užším, striktním smyslu se tak označují takové básnické projevy, které aplikují z komických a parodických důvodů tvarotvorné prvky jednoho jazyka, zpravidla latiny, na jazyk jiný — takové hříčky získaly na popu-

dejší společnosti. Poetologický náhled vyzvedává principiální hru kontrastů, která tvoří estetický i funkční půdorys této slovesné tvorby; sociolingvistické hledisko opouští výklad o domnělé exkluzivitě makaronské poezie a chápe tuto tvorbu jako odraz multilingvální reality středověké epochy. Jestliže se prvním konceptu, formulovanému P. Zumthorem (ZUMTHOR 1960), vytýkalo zúžení celé problematiky — jak funkční (příležitostná hra ducha), tak i jazykové (bilingvismus)³⁶ —, vychází druhé hodnocení, představené recentní studijní příručkou (ARCHIBALD 2010), ze specifické historické situace pozdně-středověké Anglie a nelze je pochopitelně přenést na české poměry.

Latinsko-česká makaronská básně z konce 14. století, označovaná dle incipitu *Detrimentum pacior*, poutala zatím nejvíc pozornost literárních vědců, jistě vzhledem k svému stáří, poetickým kvalitám a nejasnému vyznění (edici s textověkritickými poznámkami a vysvětlivkami podal LEHÁR 1990: 247 a 363–365). Zatím poslední pokus o výklad (STANOVSKÁ — KERN 2013: 132–134) nabídl kromě přehledu starších názorů, který lze v konciznější podobě nalézt už u Lehára, eroticky jednoznačnější čtení několika obrátů a přiblížil tak tuto bohemikální skladbu lascivně explicitnějším latinsko-německým pastorelám ze slavné sbírky *Carmina Burana*.

Překvapení u dnešního čtenáře nepochybně vzbudí jiné dvě makaronské žakovské skladby, které dosud stály spíše ve stínu známější milostné písně *Detrimentum pacior*, ačkoli byly také mnohokrát edičně zpřístupněny. Jde o latinsko-české koledy, první počíná verši „Carmen prestet Deus celi, | v němž by to byl rozum celý“, druhá má začátek „Nos expertes fere labe | bydlíme u samé Labe“. Po stránce formálně stavební i funkčně žánrové jsou oba texty blízké (srov. FEIFALIK 1862: 722):³⁷ žebravé písně zacílené na faráře i vyšší duchovenstvo, se strofickým schématem L8a Č8a L7b L8c Č8c L7b³⁸ a rýmy zpravidla dvouslabičnými.³⁹ Najdeme zde blízké rýmové dvojice i motivy.

laritě v období humanismu či pozdní renezanze, odkud také označení samo pochází).

36 Srov. BEATIE 1967: 17 a ARCHIBALD 2010: 287. Zumthor ovšem uvádí i příklad na literární trilingvismus (ZUMTHOR 1960: 588–589).

37 K širším ideově-druhovým souvislostem viz TŘÍŠKA (1962: 63–68), který z větší části rozvádí už postřehy Vilikovského (VILIKOVSKÝ 1932: 59–61). (Neodkazuji na pozdější Tříškovy práce, v nichž se autor k tematice vrací, ale rozmělnuje ji shromažďováním nejistých tematických paralel a zkratkovitými literárněhistorickými soudy.)

38 L = latina, Č = čeština.

39 První píseň, označovaná podle počátečních veršů *Carmen prestet Deus celi*, se vyznačuje také tím, že v třetím a šestém verši každé strofy se důsledně rýmují slova zakončená na *-ia* (srov. VILIKOVSKÝ 1932: 59), výjimečné rukopisné porušení lze konjekturálně snadno opravit, i s oporou o znění jiných textových pramenů. V druhé písni, počínající *Nos expertes fere labe*, se tato tendence objevuje nedůsledně. *Carmen prestet* je někdy považována za starší, formální vzor druhé jmenované skladby, datované přímo zmínkou v textu do roku 1451 (srov. IBID.: 60; LEHÁR 1990: 284–285).

Obě písně se vyznačují podobně jako *Detrimentum pacior* alternací latinských a českých veršů, ovšem konfrontace dvou jazyků (češtiny a latiny) je umocněna konfrontací jejich zvukové stránky: rozdílné jazykové plány se prolínou ve zvukové rovině vždy na příznakovém místě, v rýmu. Nerýmují se zde, jako je tomu u *Detrimentum pacior*, latinské verše s latinskými a české s českými, ale **latinské s českými** (s výjimkou třetího a šestého verše každé strofy). Určující princip organizace slovního materiálu, rýmová pointa, přitom omezuje stylizační možnosti. Na rozdíl od *Detrimentum pacior* nejsou v obou koledních písních české a latinské verše spojené rýmem těsně syntakticky provázány, důraz je položen na jazykový kontrast — na pozadí domnělé shody. Začněme úryvkem z *Carmen prestet Deus celi*:

Mente fixi velut rota, tak vždy bydlí naše rota cum tota familia: transfretantes multa vada, toť jest hrozná našě vada quod desunt victualia.	Soustředění v myšlenkách jako kolo (ke svému středu) s celou čeledí plavíce se přes mnohé vody (vada = záhuba) že není co jíst
--	--

Tale carmen vobis cudi, již nevíme sami kudy, que sunt placibilia. Deo dante sumus sani, uvezemeť i bez saní vestra nunc donaria.	Tuto píseň jsem pro vás „ukoval“ co se zalíbí Z milosti Boží jsme zdraví nyní vaše dárky
--	---

Que donate nobis leti, netřebať jest k tomu léti precara potagia. O plebani, o prelati, neračte nám z toho láti, quod legamus vilia.	Darujte nám je rádi předrahé nápoje Plebáni i preláti že žádáme věci všední
---	--

(HAVRÁNEK — HRABÁK ET AL. 1957: 446–447, 450)⁴⁰

40 Poslední latinský verš citované ukázky je přeložen „volně“ (IBID: 447); Tříška jej interpretuje odchylně, ve smyslu: že mluvíme nízkým stylem na rozdíl od vysokého slohu církevní a školské literatury (TŘÍŠKA 1962: 65), ba vidí zde narážku na latinsko-českou formu písně (IDEM 1967: 155). O starších edicích na základě dalších textových pramenů i podstatných variantách VILIKOVSKÝ (1932: 60–61). Vilikovský stejně jako další citovaní autoři přehlédli, že znění z rukopisu vídeňského uveřejnil už Ferdinand MENČÍK (1880: 98–99).

Čtyři dosud známé textové prameny svědčí o poměrně velké recepci této skladby (v porovnání např. s českou neduchovní lyrikou z téže doby); zápisy potvrzují, že tato formálně-jazyková hříčka došla ocenění. Rukopisné rozšíření by si zasloužilo zvláštní reflexi.⁴¹

Druhou píseň, *Nos expertes fere labe*, známe z jediného rukopisu, pořízeného Oldřichem Křížem z Telče. Jak je v textu výslovně uvedeno, byla zpívána na svátek školské patronky sv. Scholastiky, 10. února.

Non sinite tanta pati,
nemůžete hladem spáti
neque alta sapere.
Non habebimus pro malo,
dajte mnoho nebo málo,
hoc volumus capere.

Datum hoc vacante sede,
Bóh dá-li nám také sede,
quod sumus in gloria,
et letemur vultu leto
padesáté prvnie léto,
M quart centenaria.

Scolipete z Litoměřic,
přišli sme k vám a vám věříc
sperantes donaria
die sancte Scolastice,
mňenkyť béřem, nechcmeť štice,
vos concernunt talia.

Nenechte nás takhle strádat
ani rozumět učenostem
Nebudeme vám mít za zlé
chceme si to zít

Dáno při neobsazeném stolci
(sede = místo, zaměstnání)
že budeme ve slávě
a radujme se s veselou tvář

1400

Příznivci škol z Litoměřic
doufajíce v dárky
na den sv. Školastiky
ty se týkají vás

(VIDMANOVÁ 1990: 24, tam i překlad; opravy čtení staročeských veršů podle KOPECKÝ 1983: 73, 211 a FEIFALIK 1862: 718)⁴²

41 Samotná podoba zápisu by byla vzhledem k existujícím čtyřem textovým pramenům zajímavým tématem jazykové či ortografické analýzy: představu o dobové výslovnosti latinských i českých slov nelze na takovém vzorku budovat, připustíme-li běžné „licence“ charakteristické pro staročeské rýmy. Nakolik však působil na grafiku zápisu „diktát“ rýmu? Co bylo pro který zápis určující — stránka fonetická, nebo grafická? Živá realizace upřednostňuje zvukovou shodu.

42 Český překlad Rudolfa Mertlíka zařazený ve výboru KOPECKÝ 1983 se nám zdál poněkud knižní. Edici obou těchto makaronských skladeb přinesl podle Feifalika s vlastním českým překladem také ČERNÝ 1999: 77–81, 179–180.

Základ pro takovou vynalézavou poetologickou hru, jak ji představují obě citované skladby (s dalšími rýmy například *gravi — krávy, missa — mísa; apostolici — pod stolici, crassi — krásy*), tvoří kromě empirické zkušenosti, s níž se setká každý pozorný student cizího jazyka, i soudobá rétorika související primárně se školním vzděláním, ovšem nejen univerzitním.

Jedna z rétorických ozdob, slovní figura *traductio*, známá už z latinské helénistické Rétoriky pro Herennia (*Rhetorica ad Herennium*), ve středověku velmi oblíbené, spočívala mimo jiné v opakování téhož „slova“ (po formální stránce), ovšem v rozdílném významu — nešlo však o konfrontaci dvou jazyků, ale např. o užití takového slovesného tvaru, který byl shodný s tvarem podstatného nebo přídavného jména (širší definici z dobových rétorik, včetně *ad Herennium*, uvádí TRÍŠKA 1964: 269; dále srov. KRAPINGER 2009). Zajímavé příklady najdeme v bohemikálním latinsko-českém slovníku, tzv. klementinském z roku 1455, v mnemotechnických verších obou alfabetářů. Čteme zde leoninské hexametry (tj. s vnitřním rýmem na stálém místě ve verši), jako „Qui vadit peritum, non vult audire peritum“ („kdo kráčí na smrt, nechce slyšet zkušeného“ [latinský text i překlad citujeme podle VOLEKOVÁ 2014]), kde se rýmuje slovesný tvar (supinum slovesa *perire* — „zaniknout, umřít“) s přídavným jménem (ak. sg. adjektiva *peritus* — „zkušený“). Další středolatinšské rýmové hříčky založené na homonymii zmiňuje např. VIDMANOVÁ (1990: 33–35); poučení o nich — v rámci výkladů o *aequivocatio/homonymii* — přinášely rétorické a poetické příručky.

V obou našich písničkách dochází ke konfrontaci latiny a vernakulárního jazyka výrazněji, než jak to známe z těch jazykově smíšených děl, kde jsou latina a čeština integrovány do společných syntagmat — například v části epilogu Klaretova veršovaného slovníku zvaného *Glosář* (či *Poklad chudých*):

Učí Bohemarius, co obmisit dřeve pronus,
hoc plně dans dietkám ricmis a všim nitidis sám,
mnohé videns blúditi per verba, chtě subdita býti,
optans[...]

Ochotný Bohemář (tj. Klaret) učí, co dříve vynechal. Dává to plně ve skvělých verších dítkám a všem, protože vidí, že mnozí ve slovech tápou, a přeje si, abychom si slova podrobili.

(citováno i s překladem podle VIDMANOVÁ 1990: 405–406, 545–546)⁴³

U Klareta má taková makaronská technika specifickou funkci, charakterizuje zaměření slovníku — forma je tedy nositelkou ideového významu (srov. ŠVÁB 1966: 118). U obou našich písniček představovalo míšení jazyků „obchodní artikl“

43 Poněkud jinak rozumí počátečním veršům ŠVÁB 1966: 83.

směnitelný při koledování u duchovenstva. Jejich obsah, pomineme-li topic-
ký nářek nad materiální bídou, je v porovnání s Klaretem triviální. Diglotic-
ká tenze mezi sociálně příznakovou latinou a vernakulární češtinou — tato
tenze vlastně ohraničuje Klaretovy snahy o vernakulární nomenklaturu —, se
v latinsko-českých makaronských písních, o půlstoletí mladších než slovníky
Klaretovy, uvolňuje. Komický efekt, který plyne z konfrontace stejně znějící-
ho latinského i českého lexika v relativně bohatých rýmech (srov. JAKOBSON
1934: 454),⁴⁴ může být umocněn také tím, že rýmující se slova patří primárně
sémioticky rozdílným kontextům (*sacra missa — naše mīsa, prelati — láti; cris-
topoli — na poli, apostolici — pod stolici* aj.). Užité jazykový kontrast a dosažený
stylistický efekt jsou v recipročním poměru.

VI. Vícejazyčnost jako literární motiv

Zastavme se ještě krátce, s několika příklady, u fenoménu vícejazyčnosti tam,
kde se přímo ona sama stává předmětem literárního ztvárnění: literární re-
flexi jinojazyčnosti bychom nejčastěji našli, jak lze očekávat, v popisech cest
a putování — srov. návodné zmínky v klasické příručce (RICHARD 1981: 60,
63–67), ale také v historiografických i hagiografických žánrech a jinde.

Ve staročeském *Životě Jozefově* je cizojazyčná „realita“ součástí fikčního světa
totoho dramatického vyprávění, které svoji látku bere jak z knihy Genesis, tak
apokryfů a zůstává soustředěno k životním peripetiím Jozefa v Palestině (Ke-
naanu) a Egyptě; klade se na základě jazykových znaků, nejednoznačné zmínky
u Tomáše Štítného a předpokládaného literárního kontextu (doba, kdy už exis-
toval překlad Bible do češtiny) do 2. poloviny či na konec 14. století.⁴⁵ Postava
„tlumače“⁴⁶ a zprostředkování cizí řeči skrze něho zde představuje důležitý,
ovšem nedůsledně uplatňovaný prvek tematické výstavby díla.

Jako druhý příklad uveďme staročeský veršovaný román *Vévoda Arnošt* z 2. po-
loviny 14. století,⁴⁷ líčící fantastická rytířská dobrodružství svého hrdiny se stálým
zřetelem k Boží moci a chvále. Jazyková problematika je zde tematizována něko-
likrát v různých podobách: od uvedení jinojazyčné alternativy pojmenování,⁴⁸
přes citaci řecké invokace, jež se jinde v textu objevuje v „českém“ znění,⁴⁹ až

44 Problematické rozlišování zpěvního a mluvního verše Jakobsonovy závěry relativizuje, ale nevyrací.

45 Pro přehled po sekundární literatuře viz LEHÁR 2008: 1855.

46 Staročeské slovo *tlumočník* označovalo výrobce *tlumoků*.

47 K němu srov. nejnověji z komparativní perspektivy HON 2014.

48 „Šironožci jich jmenové | a německy blatfuzové“ (PETRŮ 1984: 146, v. 4368–4369; srov. IBID.: 184, v. 5737–5738). Srov. též etymologické objasnění názvu hradu (IBID.: 149, v. 4482).

49 „[...] zpievajúce »kyrielejson« | a proměňující »Kriste elejson«“ (IBID.: 139, v. 4107 až 4108); „»Hospodine, pomiluj ny, | Jezu Kriste, pomiluj ny«“ (IBID.: 87, v. 2274 až 2275; srov. také IBID.: 95, v. 2554).

po zvláštní neřeč „krkavcóch řeřábových“.⁵⁰ Právě v epizodě s jeřábími lidmi mají jazyk, řeč a její fónické ztvárnění, lidský i nelidský hlasový projev, významnou úlohu: jako motiv ji rámují, slouží dále k retardaci děje, dramatizují jej a vyznačují jeho gradaci.⁵¹ S jistou nadsázkou lze říct, že hlas a řeč (i například jako staročeský víceznačný lexém, i jako orální susgesce v plánu vypravěče) dominují tomuto veršovanému románu: zbožný zpěv má v celém díle kompoziční funkci, epizody jsou někdy pojaty přímo akusticky, napětí či konflikt mezi unesenou indickou princeznou a jeřábími muži umocňuje právě nemožnost dorozumět se (ne jen rozdílné **mravy**, jako je tomu jinde v textu) atd.

Jinojazyčnost může být představena parodicky — patrně nejznámějším příkladem jsou oba zlomky *Mastičkáře*; textově se nekryjí, ale parodická nápodoba němčiny (*wo bist du, wo bist du gewest* [tj. *gewesen*]) se objevuje v obou: „Rubiene, vo pistu kvest? — Teď sem, mistře, polib mě v pezdu!“ (SVEJKOVSKÝ 1955: 19). „Pustrpalku, vo pistu? — Teď dru starú babu za pizdu“ (IBID.: 20).⁵² Dochovaný text zlomků je jazykově pozoruhodný: čeština v bohatém stylovém rejstříku, latina (v *Muzejním zlomku*), parodická němčina, snad i hebrejšti- na (v *Drkolenském zlomku*) vybízejí k tázání po komunikačních předpokladech obou dochovaných textů. Hra s homofonií vzniklá konfrontací dvou jazyků prostřednictvím rýmu, patrná v citované ukázce, je příznačná i pro makaronské latinsko-české koledy, kterým jsme věnovali pozornost výše. Nápodoba hebrejštiny spojuje *Drkolenský zlomek* mastičkářského výstupu s jinými bohemikálními dramatickými texty (*Hrou o vzkříšení Páně* z Klementinského sborníku i „prvním veselým kázáním“ ze Svatovítského sborníku [zlomku českých dramatických textů]).

Bohemikální středověké divadlo je vůbec ukázkovým tématem studia vícejazyčného literárního života českých zemí (po studiích zejména Františka Svejkovského, Vojtěcha Rona a Jarmily Veltruské se k tématu vrátil komparativními statěmi Martin Bažil [viz BAŽIL 2012: 188–189 a *passim*, tam i další literatura]; zatím nejdůkladnější analýzu jazyka *Mastičkáře*, českými autory paradoxně nepovšimnutou, podal SCHMIDT 1959).

VII. Literární dějepis × bohemikální vícejazyčné písemnictví

Závěrečný exkurs věnujme významu hebrejské kultury a hebrejského písemnictví,⁵³ jak nás k tomu nepřímou vybízí i zmínka o napodobování hebrejštiny

50 IBID.: 125, v. 36I3.

51 Srov. IBID.: 107, v. 2988–2989; IBID.: 109, v. 3042; IBID.: 112, v. 3I63–3I70; IBID.: 125, v. 3637.

52 V obou citacích, vzatých z *Drkolenského zlomku*, vypouštíme latinské rubriky, které označují jednající postavy.

53 Významu německého písemnictví, resp. jeho literárněhistorické recepci věnujeme z rozsahových důvodů pozornost jinde (SICHÁLEK 2014).

v některých českých dramatických textech (paralely bychom našli v dobově a žánrově blízkých textech např. francouzských a německých); omezíme se přitom jen na několik aktuálních témat.⁵⁴

Předpokládá se, že čeština byla ve 12. a 13. století jazykem (či jedním z jazyků) běžné komunikace Židů usazených v českých zemích, od konce 13. století ji pak v této funkci nahradila němčina, resp. raná forma jidiš; hebrejšтина se však užívala nadále jako jazyk liturgie a literatury (ULIČNÁ 2013: 177–178).

Význam staročeských, hebrejsky zapsaných glos, ke kterým se nejnověji soustřeďuje několikera, resp. koordinovaná mezioborová badatelská pozornost (viz např. DITTMANN 2012 [jeho informačně velmi bohatá studie má ovšem širší záběr]; DITTMANN — BLÁHA 2013; ULIČNÁ — POLAKOVIČ 2013), je primárně lingvistický a obecně historický, nikoli literární; časově stojí mimo záběr naší studie. Poukaz k nim zde rozšiřuje naše představy o vícejazyčném kulturním prostředí středověkých českých zemí a pro literárněvědnou paleobohemistiku představuje vstupní bránu k začlenění hebrejského bohemikálního písemnictví do dějin české literatury, v jejich produkčně i recepčně jazykově širším vymezení.⁵⁵ Se svými původci však překračují tyto glosy, které souvisejí s hebrejskou literaturou a jejími žánry, hranice českých zemí (srov. HOLLENDER 2013). Jako celek představují specifický projev učenosti středověké židovské komunity a jejích tradic, rozvíjených v různých centrech středozápadní i středovýchodní Evropy; staročeská slova, vykládající hebrejské pojmy, jsou tak někdy doprovázena vysvětlujícími glosami německými a francouzskými.

Výjimečný příklad v rámci našeho středověkého písemnictví pak představuje několikera bohemikální (latinské, hebrejské a české) literární zpracování pogromu na pražských Židech v roce 1389: ve známé latinské anonymní *Passio Pragensium Iudeorum*; v hebrejské liturgické elegii *Et kol ha-tela a* (Všechny ty pohromy), kterou složil pozdější pražský rabín Avigdor ben Jicchak Kara; a v latinské básni s incipitem *M semel*, komponované v leoninských hexametrech, k níž bylo v jednom rukopise připojeno i české čtyřverší parafrázující latinské verše, na něž po jeho objeviteli J. Truhlářovi upozornil nedávno Daniel Soukup (SOUKUP 2012).⁵⁶ Dva z textových pramenů *Passio Pragensium Iudeorum* přitom obsahují i krátký český dovětek, který má s latinským textem

54 V této souvislosti ještě odkážme výše k pozn. č. 25.

55 Srov. už zmínku Lehárovu v jeho výkladu dějin středověké české literatury, určeném původně středním i vysokým školám (LEHÁR 1998: 44–45). Kapitola věnovaná hebrejskému písemnictví v přemyslovských Čechách je zde sice budována jen na starší stati Jakobsonově, ale poprvé se Lehárovou zásluhou tato tematika, známá lingvistům a hebraistům, dostala i do výkladu o dějinách české literatury.

56 Rukopis Národní knihovny České republiky, sign. VIII F 20, české verše na f. 194^r (digitální faksimile rukopisu dostupné pod uvedenou signaturou na www.manuscriptorium.com; přístup 8. 8. 2014).

jen volnou spojitost — jeho vznik můžeme přičíst na vrub písarské invenci: v krakovském rukopise zní „Buoh všemohúci zpievachu Pražené tepúce židy. Alleluia!“; v rukopise pražské Národní knihovny „Totť jsú sobě dávali!“ (citují podle školské edice Evy Steinové [STEINOVÁ 2010: 30 a 24], transkribují; mylně hodnocení jazyka prvního staročeského dovětku autorka opravila [viz STEINOVÁ 2012: 95–96, pozn. 11; srov. nejnověji EADEM 2013]). České verše připojené pod rukopisný záznam latinské veršované skladby *M semel* se pokoušejí o tentýž metrický rozměr jako latinský text, který po obsahové stránce zčásti parafrázuje; mají také vnitřní, gramatické rýmy, v závěrečném verši (spíše však písarském kolofonu — jak se zdá vyplývat z formulace a obsahu) nepodařené nebo porušené, chybějící rýmy by ovšem bylo možné konjekturálně opravit.⁵⁷

Interpretace německy psaného prozaického sporu mezi oráčem a smrtí *Ackermann (aus Böhmen)* Jana z Teplé v kontextu dobových židovsko-křesťanských polemik v Praze přelomu 14. a 15. století, k jejichž aktérům patřil i zmíněný rabín Avigdor ben Jicchak Kara (HAUSMANN 2003), stáčí pozornost k duchovnímu ovzduší, které germanistika ani bohemistika nebraly dosud v potaz.⁵⁸ Do tohoto širšího obrazu kulturních a náboženských kontaktů dobře zapadá i známý zájem Václava IV. o hebrejské rukopisy (srov. MANN 2006: 281, a tam citovanou literaturu v pozn. 34).

K intelektuálnímu transferu mezi křesťany a židy docházelo i na Moravě, kde lze na několika příkladech doložit i rozvinuté intelektuální zázemí tamních židovských komunit ve 14. a 15. století,⁵⁹ včetně literárních děl, která částečně reflektovala i nábožensko-politickou situaci českých zemí (VISI 2008; HORÁKOVÁ 2013; JÁNOŠÍKOVÁ — VISI 2013; IBID.: 225; VISI — JÁNOŠÍKOVÁ 2014).

Není pochyb o tom, že starší židovská literatura je „integrální doplňující součást[í] dějin české literatury“ (SOUKUP 2009: 28). Jeví-li se vazby mezi hebrejským a českým (případně i bohemikálním latinským a německým) písemnictvím patrnější v epoše raného novověku nežli v období starším, je to spíše optický klam.

Závěr

V exkurzech, které tvoří tuto stať, jsme vědomě pominuli některá důležitá témata: církevněslovanské písemnictví pěstované v pražském Emauzském klášteře má přitom nejen lokální platnost — pro českou, zčásti i latinskou

57 Transkripci podal SOUKUP 2012: 714; transliterovaný přepis TRUHLÁŘ 1900: 295 (srov. i Truhlářovy pochybnosti o podobě posledního verše).

58 Pokud víme, českou odbornou veřejnost seznámil s Hausmannovými tezemi Václav Bok (BOK 2007).

59 „Struktury rabínské vzdělanosti na Moravě se pravděpodobně zhroutily v roce 1454 po vyhnání Židů z větších moravských měst včetně Brna, Olomouce a Znojma“ (JÁNOŠÍKOVÁ — VISI 2013: 62; srov. VISI 2013: 8–9, 225).

slovesnou kulturu —, zatím jen částečně rozpoznanou, případně hypoteticky formulovanou; ale i mezinárodní význam, receptivní i produktivní, zračící se v druhém případě jednak v překladech z češtiny do hlaholsky zapsané charvátštiny, jednak z češtiny, resp. už zmíněné charvátštiny do úředního, spisovného jazyka (*lingua Ruthena*) někdejšího polsko-litevského soustátí (i zde lze uvažovat o emauzském prostřednictví přes Polsko), přitom v obou případech jde u těchto výchozích českých textů, s částečnou výjimkou u Husových děl, o překlady z latiny (k širšímu kontextu překládání z jednoho slovanského jazyka do druhého srov. zejména práce vídeňského slavisty Johanna Reinhartha [např. REINHART 2004, tam i další bibliografické odkazy], a VERKHOLANTSEV 2008). Bohemistice se zde otevírá širší slavistická perspektiva a vice versa.

Nevěnovali jsme se výše ani problematice překládání *en général*, protože forma exkurzu na takové tázání, v posledním čtvrtstoletí v mediévistice výrazně aktualizované, nestačí. Žádná obecná „teorie překládání ve středověku“, kterou bychom zde mohli přiblížit, neexistuje — už jen pro samu délku a mnohotvárnost této (jako ostatně každé) epochy. Navíc období přelomu 13. a 14. století až počátku století následujícího představuje v kontextu rozvoje česky psané, receptivně výrazně „okysličené“ adaptační literatury velmi dynamické údobí. Podle našeho mínění má smysl konfrontovat zkušenosti odjinud (např. ediční řada *The Medieval Translator / Traduire au Moyen Age* čítá dnes 14 vydaných svazků) s jednotlivými bohemikálními analýzami. Nepřekvapuje, že chybějí dějiny českého překladu, které by seriózně pojednaly právě starší období; tematice nevěnovala pozornost ani žádná z domácích textologických příruček (na rozdíl např. od textologie ruské, která byla svého času pro české prostředí určující).

Je zřejmé, že z hlediska zkoumání vícejazyčného literárního života se jeví uplatňování češtiny (či němčiny atd.) v různých sférách života společnosti — dříve tzv. *vnější dějiny jazyka* — znovu součástí dějin literatury. Přitom by však tento obnovený zájem měl být zbaven tradičně monolingvní orientace, v níž se zrcadlila — od Dobrovského až po Gebauera a některé jeho žáky — soudobá otázka po společenském statutu češtiny, resp. určitého národního společenství jako jejího nositele: „vnější dějiny“ češtiny nejde, domníváme se, sledovat bez ohledu na „vnější dějiny“ latiny, němčiny, hebrejštiny, polštiny atd., a to nejlépe nikoli jen na území českých zemí, ale ve středozápadno- a středovýchodoevropském prostoru.

The research leading to these results has received funding from the European Research Council under the European Community's Seventh Framework Programme (FP7/2007–2013) / ERC grant agreement No. 263672.

Edice

ČERNÝ, Václav (ed.)

1999 *Labuť je divný pták... Soubor české světské lyriky doby gotické*; ed. Jarmila Víšková (Praha: Mladá fronta)

FEIFALIK, Julius (ed.)

1862 „Altteichische Leiche, Lieder und Sprüche des XIV. und XV. Jahrhunderts“; *Sitzungsberichte der philosophisch-historischen Klasse der kaiserlichen Akademie der Wissenschaften* (Wien) XXXIX, č. 5, s. 627–745

FLAJŠHANS, Václav (ed.)

1901 „Glosy české XIII. století“; *Časopis Musea království českého* LXXV, s. 249–250

FLORIANOVÁ, Hana — MARTÍNKOVÁ, Dana — SILAGIOVÁ, Zuzana — ŠEDINOVÁ, Hana (edd.)

2006 *Quadragesimale Admontense = Quadragesimale admontské* (Praha: Oikúmené)

HAVRÁNEK, Bohuslav — HRABÁK, Josef et al. (edd.)

1957 *Výbor z české literatury od počátků po dobu Husovu* (Praha: Nakladatelství Československé akademie věd)

KOPECKÝ, Milan (ed.)

1983 *Zbav mě mé tesknosti* (Brno: Blok)

LEHÁR, Jan (ed.)

1990 *Česká středověká lyrika* (Praha: Vyšehrad)

MENČÍK, Ferdinand (ed.)

1880 *Rozmanitosti. Příspěvky k dějinám starší české literatury* I. (Jičín: nákladem knihkupectví J. Paška)

PAUSCH, Oskar (ed.)

2010 *Vocabula Francusia (CVP 2598) von 1409/10. Ein Glossar aus dem Umkreis König Wenzels IV. Mit einem sprachhistorischen Beitrag und Textkommentaren von Hans Gobl* (Wien: Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften)

PETRŮ, Eduard (ed.)

1984 „Vévoda Arnošt“; in idem, Dagmar Marečková (edd.): *Rytířské srdce majíce. Česká rytířská epika 14. století* (Praha: Odeon), s. 25–194

SCHELER, August (ed.)

1866 „Trois traités de lexicographie latine du XIIe et du XIIIe siècle“; *Jahrbuch für romanische und englische Literatur* VII, s. 58–74 a 155–173

STANOVSKÁ, Sylvie — KERN, Manfred (edd.)

2013 *Staročeské a německé milostné básnictví vrcholného středověku* (Brno: Masarykova univerzita) [česká verze původně německé práce, 2010]

STEINOVÁ, Eva (ed.)

2010 *Passio Iudeorum Pragensium. Kritická edícia Pašijí pražských židov*; diplomová práce (Brno: Filozofická fakulta Masarykovy univerzity)

SVEJKOVSKÝ, František (ed.)

1955 „Text: Mastičkář muzejní. Mastičkář drkolenský“; in Václav Černý: *Staročeský Mastičkář* (Praha: Nakladatelství Československé akademie věd), s. 3–26

VIDMANOVÁ, Anežka (ed.)

1990 *Sestra múza. Světská poezie latinského středověku* (Praha: Odeon)

Literatura

ARCHIBALD, Elizabeth

2010 „Macaronic Poetry“; in Corinne Saunders (ed.): *A Companion to Medieval Poetry* (Chichester: Wiley-Blackwell), s. 277–288

BALDZUHN, Michael

2008 *Schulbücher im Trivium des Mittelalters und der Frühen Neuzeit. Die Verschriftlichung von Unterricht in der Text- und Überlieferungsgeschichte der „Fabulae“ Avians und der deutschen „Disticha Catonis“* (Berlin: de Gruyter)

BALUCH, Jacek

2013 *Zamazany inkaustem rękopis czyli śląsko-czeska sprośna śpiewka* (Kraków: Scriptum)

BAUMANN, Winfried

1978 *Die Literatur des Mittelalters in Böhmen. Deutsch-lateinisch-tschechische Literatur vom 10. bis zum 15. Jahrhundert* (München/Wien: Oldenbourg)

BAŽIL, Martin

2012 „In theutonico eadem sunt. Zur Variabilität der Beziehung zwischen Latein und Volkssprache in den zweisprachigen geistlichen Spielen bis zum Anfang des 14. Jahrhunderts“; *Zeitschrift für deutsches Altertum und deutsche Literatur* CXLI, č. 2, s. 173–189

BEATIE, Bruce A.

1967 „Macaronic Poetry in the Carmina Burana“; *Vivarium* V, č. 1, s. 16–24

BEIN, Werner

1997 „Nikolaus von Cosel. Geistliche Literatur im schlesisch-mährischen Raum zu Beginn des 15. Jahrhunderts“; in Gerhard Kosellek (ed.): *Die Anfänge des Schrifttums in Oberschlesien bis zum Frühhumanismus* (Frankfurt a. M.: Lang), s. 41–58

BERGMANN, Rolf

2013 „Volkssprachige Glossen für lateinkundigen Leser?“; in Mary Garrison, Arpad P. Orbán, Marco Mostert (edd.): *Spoken and Written Language. Relations between Latin and the Vernacular Languages in the Earlier Middle Ages* (Turnhout: Brepols), s. 239–257 [aktualizované znění studie publikované 2003]

BOK, Václav

1994 „Zur literarischen Situation im Böhmen des 14. Jahrhunderts“; in Joachim Heinze (ed.): *Literatur im Umkreis des Prager Hofes der Luxemburger: Schweinfurter Kolloquium 1992* (Berlin: Schmidt), s. 10–27

2007 „Jan z Teplé: Staré otázky a nové i starší odpovědi k jeho životu a dílu“; in Petr Šimáček (ed.): *Der Ackermann aus Böhmen. Deutsch-tschechische Konferenz über den Tod und das Sterben. Žatec, 14.–15. 10. 2006* (Praha: Sdružení rodáků a přátel města Žatece), s. 18–22

BOURGAIN, Pascale

- 2008 „Fonctions du bilinguisme en poésie“; in Peter von Moos (ed.): *Zwischen Babel und Pfingsten. Sprachdifferenzen und Gesprächsverständigung in der Vormoderne (8.–16. Jahrhundert) = Entre Babel et Pentecôte. Différences linguistiques et communication orale avant la modernité (VIIIe-XVIe siècle)* (Berlin: Lit Verlag), s. 379–397

BROM, Vlastimil

- 2009 „Rýmovaný německý překlad staročeské *Dalimilovy kroniky*“; in idem (ed.): *Di tutsch kronik von Behem lant. Die gereimte deutsche Übersetzung der altschechischen Dalimil-Chronik. Rýmovaný německý překlad staročeské Dalimilovy kroniky* (Brno: Masarykova univerzita), s. II–36

DAŇHELKA, Jiří

- 1959 „Videňské glosy Novákovy“; *Listy filologické* LXXXII, č. 2, s. 3II–3I2

DENECKE, Ludwig

- 1987 „Nikolaus von Kosel“; in Kurt Ruh et al. (edd.): *Die deutsche Literatur des Mittelalters: Verfasserlexikon* 6 (Berlin/New York: de Gruyter), sl. 1089–1093 [doplňk ibid. II, 2004, sl. 1054]

DITTMANN, Robert

- 2012 „K významu raných česko-židovských kontaktů v oblasti českých zemí pro diachronní bohemistiku“; *Listy filologické* CXXXV, č. 3–4, s. 359–385

DITTMANN, Robert — BLÁHA, Ondřej

- 2013 „The Lexicological Contribution of Abraham ben Azriel and Isaac ben Moses to Old Czech“; in iidem, Lenka Uličná (edd.): *Knaanic Language: Structure and Historical Background. Proceedings of a Conference Held in Prague on October 25–26, 2012* (Praha: Academia), s. 66–91

DOERR, Stephen

- 2011 „Oskar Pausch, Vocabula Francusia“ [recenze]; *Lexicographica* XXVII, s. 325–327

EDER, Maciej — TWARDZIK, Waclaw

- 2006 „Czy staropolska *kicz/kić* naprawdę była wyrazem nieprzyzwoitym? »Can-tilena inhonesta« odczytana na nowo“; in Ireneusz Bobrowski, Krystyna Kowalik (edd.): *Od fonemu do tekstu. Prace dedykowane profesorowi Romanowi Laskowskiemu* (Kraków: Lexis), s. 163–175

GEBAUER, Jan

- 1941 „Výbor z literatury české doby střední“ [recenze]; in idem: *Stati literárně dějepisné*; edd. Arne Novák et al. (Praha: Česká akademie), s. 310–313 [1875]

GERHARDT, Dietrich

- 1961 „Hugo von Trimberg in altčechischer Übersetzung“; *International Journal of Slavic Linguistics and Poetics* IV, s. 84–115

GLASER, Elvira

- 2013 „Typen und Funktionen volkssprachlicher (althochdeutscher) Eintragungen im lateinischen Kontext“; in Mary Garrison, Arpad P. Orbán, Marco Mostert (edd.): *Spoken and Written Language. Relations between Latin and the Vernacular Languages in the Earlier Middle Ages* (Turnhout: Brepols), s. 277–302 [aktualizované znění studie publikované 2003]

HAUSMANN, Albrecht

- 2003 „Der »Ackermann aus Böhmen« und die Prager Juden“; *Beiträge zur Geschichte der deutschen Sprache und Literatur* CXXV, č. 2, s. 292–323

HENKEL, Nikolaus — PALMER, Nigel F.

- 1992 „Latein und Volkssprache im deutschen Mittelalter. 1100–1500. Zum Rahmenthema des Regensburger Colloquiums: Ein Forschungsbericht“; in iidem (edd.): *Latein und Volkssprache im deutschen Mittelalter 1100–1500: Regensburger Colloquium 1988* (Tübingen: Niemeyer), s. 1–18

HOFFMANN, František

- 2010 „Candela rhetoricae (Fikce a skutečnost v předhusitské příručce rétoriky)“; in idem: *Výbor kodikologických rozprav a studií*; ed. Stanislav Petr (Praha: Masarykův ústav a Archiv Akademie věd ČR), s. 215–250 [1982]

HOLLENDER, Elisabeth

- 2013 „Vernacular Glosses in Piyut Commentary: The Case of Lashon Kenaan“; in Ondřej Bláha, Robert Dittmann, Lenka Uličná (edd.): *Knaanic Language: Structure and Historical Background. Proceedings of a Conference Held in Prague on October 25–26, 2012* (Praha: Academia), s. 129–155

HON, Jan

- 2009 „*Jetřich Berúnský*: Dramatizace středohornoněmeckého *Laurina*“; in Barbora Hanzová et al. (edd.): *Pokoušení Jaroslava Kolára. Sborník k osmdesátinám* (Praha: Ústav pro českou literaturu Akademie věd ČR/Filozofická fakulta Univerzity Karlovy), s. 31–52
- 2014 „Late Medieval Czech Adaptations of German Verse Romances: Research Perspectives“; *Slovo a smysl* XI, č. 22, s. 13–37

HORÁKOVÁ, Jana

- 2013 „Prameny ke středověké Moravě“; in Tamás Visi, Marie Krappmann, Alžběta Drexlerová (edd.): *Vybrané hebrejské a jidiš prameny k dějinám Židů na Moravě: středověk a raný novověk* (Olomouc: Univerzita Palackého v Olomouci), s. 25–58

JAKOBSON, Roman

- 1934 „Verš staročeský“; in Oldřich Hujer (ed.): *Československá vlastivěda* III. Jazyk (Praha: Sfinx), s. 429–459
- 1934–1935 „Slezsko-polská cantilena inhonesta ze začátku XV. století“; *Národopisný věstník československý* XXVII–XXVIII, č. 1–2, s. 56–84
- 1939 „Český vliv na středověkou literaturu polskou“; in Vilém Mathesius (ed.): *Co daly naše země Evropě a lidstvu. Od slovanských věrozvěstů k národnímu obrození* (Praha: Evropský literární klub), s. 48–51 [publikováno pod krycím jménem Olaf Jansen]

JÁNOŠÍKOVÁ, Magdaléna — VISI, Tamás

- 2013 „Hebrejské rukopisy a fragmenty ze středověké Moravy“; in Tamás Visi, Marie Krappmann, Alžběta Drexlerová (edd.): *Vybrané hebrejské a jidiš prameny k dějinám Židů na Moravě: středověk a raný novověk* (Olomouc: Univerzita Palackého v Olomouci) s. 59–64

JIREČEK, Josef

- 1882 „Rýmovaná kronika česká tak řečeného Dalimila. Úvod“; in idem (ed.): *Rýmovaná kronika česká tak řečeného Dalimila*; ed. Josef Jireček; in *Fontes rerum Bohemicarum — Prameny dějin českých* 3 (Praha: Grégr/Dattel 1882), s. III–XXVIII [datováno: v lednu 1878]

KADLEC, Jaroslav

- 1971 *Leben und Schriften des Prager Magisters Adalbert Rankonis de Ericinio. Aus dem Nachlass von Rudolf Holinka und Jan Vilikovský* (Münster: Aschendorff)

KRAJNÍK, Filip — KOLÁŘOVÁ, Jana

- 2012 „Prolegomena k české středověké verzi Achmetova *Oneirokritikon*, její pražské latinské předloze a řeckému originálu“; *Listy filologické* CXXXV, č. 3–4, s. 287–331

KRAPINGER, Gernot

- 2009 „Traductio“; in Gert Ueding (ed.): *Historisches Wörterbuch der Rhetorik*, Band 9: St–Z (Tübingen: Niemeyer), sl. 741–743

KRYWALSKI, Diether

- 2009 *Geschichte der deutschsprachigen Literatur des Mittelalters in den böhmischen Ländern* (Olomouc: Univerzita Palackého v Olomouci)

KUBÍK, Viktor

- 2012 „Na okraj k problémům Pařížského Dalimila a knize Pavola Černého: Pařížský fragment kroniky tzv. Dalimila a jeho iluminátorská výzdoba“; *Studie o rukopisech* 42, s. 163–170

LE BRIZ, Stéphanie — VEYSSEYRE, Géraldine (edd.)

- 2010 *Approches du bilinguisme latin-français au Moyen Age: Linguistique, codicologie, esthétique* (Turnhout: Brepols)

LEHÁR, Jan

- 1998 „Středověk“; in idem, Alexandr Stich, Jaroslava Janáčková, Jiří Holý: *Česká literatura od počátků k dnešku* (Praha: Nakladatelství Lidové noviny), s. 9–100 [1997]
- 2008 „Život Jozefův“; in Luboš Merhaut et al. (ed.): *Lexikon české literatury. Osobnosti, díla, instituce*. Díl 4. S–Ž. Sv. II. U–Ž (Praha: Academia), s. 1855

LUGER, Daniel

- 2011 „Oskar Pausch, Vocabula Francusia“ [recenze]; *Mitteilungen des Instituts für Österreichische Geschichtsforschung* CIX, č. 3–4, s. 391–392

MANN, Vivian B.

- 2006 „Židé a panovnický dvůr“; in Jiří Fajt (ed.): *Karel IV. — císař z boží milosti. Kultura a umění za vlády Lucemburků 1310–1437* (Praha: Academia), s. 277–289

MAŠEK, Ignác Bohuslav

- 1896 „Neznámý rukopis Persiových satir z r. 1418 a staročeské glossy v něm obsažené“; *České museum filologické* II, s. 84–90

MOOS, Peter von

- 2008 „Einleitung“; in idem (ed.): *Zwischen Babel und Pflingsten. Sprachdifferenzen und Gesprächsverständnis in der Vormoderne (8.–16. Jahrhundert) = Entre Babel et Pen-*

tecôte. Différences linguistiques et communication orale avant la modernité (VIIIe-XVIe siècle) (Berlin: Lit Verlag), s. 1–31

NECHUTOVÁ, Jana

2000 *Latinská literatura českého středověku do roku 1400* (Praha: Vyšehrad)

2005 „Ex fideli veterum scriptura“; *Sborník prací Filozofické fakulty brněnské univerzity* LIV, řada literárněvědná bohemistická (V), č. 8, s. 9–19 [vyšlo 2007]

2007 „De vino et ydolis carmina (Cod. St. Petersburg Lat. Q 14, N. II)“; Victoria Panagl (ed.): *Dulce Melos. La poesia tardoantica e medievale Atti del III Convegno internazionale di studi. Vienna, 15–18 novembre 2004* (Alessandria: Edizioni dell'Orso), s. 387–406

NEJEDLÝ, Martin

2014 *Středověký mýtus o Meluzíně a rodová pověst Lucemburků*; 2., rozš. vyd. (Praha: Scriptorium)

NEJEDLÝ, Petr

1988 „Staročeská nebo staropolská píseň z poč. 15. stol.“; *Listy filologické* CXI, č. 1, s. 8–11

PAVEL, Raphael

1891 „Beschreibung der im Stifte Hohenfurt befindlichen Handschriften“; *Xenia Bernardina II. Handschriften-Verzeichnisse der Cistercienser-Stifte der Oesterreichisch-Ungarischen Ordensprovinz II.* (Wien: in Commission bei Alfred Hölder), s. 165–461 [Xenia Bernardina Sancti Bernardi ... pia mente celebrantes ediderunt antistites et conventes cistercienses provinciae austriaco-hungaricae, pars secunda]

PAVERA, Libor — LECHOVÁ, Martina

2000 „Mikuláš z Kozlí a jeho rukopis I Q 466“; in *Kapitoly z literárních dějin Slezska a Severní Moravy* (Ostrava: Ostravská univerzita), s. 15–61, 279–301 (příloha 1), 302–345 (příloha 2)

POLC, Jaroslav V.

1999 „Vlachník z Weitmile“; in idem: *Česká církev v dějinách* (Praha: Akropolis), s. 153–167 [1996]

PUTZO, Christine

2011 „Mehrsprachigkeit im europäischen Kontext. Zu einem vernachlässigten Forschungsfeld interdisziplinärer Mediävistik“; in Michael Baldzuhn, eadem (edd.): *Mehrsprachigkeit im Mittelalter. Kulturelle, literarische, sprachliche und didaktische Konstellationen in europäischer Perspektive. Mit Fallstudien zu den „Disticha Catonis“* (Berlin/New York: de Gruyter), s. 3–34

REINHART, Johannes

2004 „Межславянские переводы в период позднего Средневековья и раннего Нового времени (до конца XVI-го века)“; in Boris Nikolajevič Flořja (ed.): *Славяне и их соседи 11. Славянский мир между Римом и Константинополем* (Moskva: Indrik), s. 11–135

REPP, Friedrich

1958 „Die altschechischen Glossen der Hs. 526 der Österreichischen Nationalbibliothek in Wien“; *Zeitschrift für slavische Philologie* XXVI, s. 382–390

RICHARD, Jean

1981 *Les récits de voyages et de pèlerinages* (Turnhout: Brepols)

ROQUES, Mario

1935 „Un modèle de conversation pour la réception d'un envoyé royal au XVe siècle“; in *Festschrift für Ernst Tappolet* (Basel: Schwabe & Co.), s. 261–266

RYBA, Bohumil

1963 „K dalším pracím o středověkém latinsko-českém slovníkářství“; *Listy filologické* LXXXIX, č. 2, s. 352–363

RYCHTEROVÁ, Pavlína

2009 „*Revelationes* Brigity Švédské a jejich staročeský překlad“; in eadem (ed.): *Vidění svaté Brigity Švédské v překladu Tomáše ze Štítného* (Praha: Filosofia), s. 17–38

RYCHTEROVÁ, Pavlína — SICHÁLEK, Jakub

2014 „Lost and Found in Translation. Der alttschechische Barlaam zwischen kontemplativem Traktat, Predigt und Abenteuerroman“; in Matthias Meyer, Constanza Cordoni (edd.): *Barlaam und Josaphat. Neue Perspektiven auf ein europäisches Phänomen* (Berlin: de Gruyter), s. 321–342

SCHMIDT, Wilhelm

1959 „Die Sprache des alttschechischen Masticškář“; *Zeitschrift für Slawistik* IV, č. 2, s. 199–218

SICHÁLEK, Jakub

2014 „Polemika o germanika. Kapitola z literárního dějepisu“; *Slovo a smysl* XI, č. 22, s. 86–92

SOUKUP, Daniel

2009 „Hebrejské písemnictví a jeho místo v dějinách starší české literatury“; in Erik Gilk, Lukáš Neumann (edd.): *Bohemica Olomucensia 2 — Symposiana* (Olomouc: Univerzita Palackého v Olomouci), s. 21–30

2012 „Latinské a české verše o pražském pogromu roku 1389. Ke dvěma pozapomenutým žakovským skladbám“; *Česká literatura* LX, č. 5, s. 711–726

SOUKUP, Pavel

2011 *Reformní kazatelství a Jakoubek ze Stříbra* (Praha: Filosofia)

SPUNAR, Pavel

2008 „Quadragesimale admontense — Quadragesimale admontské...“ [recenze]; *Listy filologické* CXXXI, č. 3–4, s. 552–554

STAROČESKÝ SLOVNÍK

1968 *Staročeský slovník. Úvodní stati, soupis pramenů a zkratek*; ed. Bohuslav Havránek (Praha: Academia)

STEINOVÁ, Evina

2012 „Jews and Christ Interchanged: Discursive Strategies in the *Passio Iudeorum Pragensium*“; *Graeco-Latina Brunensia* XVII, č. 1, s. 93–106

2013 „*All That suffering*: Hebrew Narratives about the Prague Easter Massacre of 1389 and Their Interaction with the Latin Material“; in Ondřej Bláha, Robert Dittmann, Lenka Uličná (edd.): *Knaanic Language: Structure and Historical Background. Proceedings of a Conference Held in Prague on October 25–26, 2012* (Praha: Academia), s. 241–268

STOLZ, Michael

- 2013 „*Vivus est sermo tuus. Religion und Wissen in der Prager Hofkultur des 14. Jahrhunderts*“; in Klaus Ridder, Steffen Patzold (edd.): *Die Aktualität der Vormoderne. Epochenentwürfe zwischen Alterität und Kontinuität* (Berlin: Akademie Verlag)

ŠMAHEL, František

- 2007 „Quadragesimale Admontense = Quadragesimale admontské...“ [recenze]; *Český časopis historický* CV, č. 4, s. 973–974

ŠVÁB, Miloslav

- 1963 „K specifičnosti počátků česky psané literatury“; in Kazimierz Budzyk, Josef Hrabák (edd.): *Studia z dawnej literatury czeskiej, słowackiej i polskiej* (Warszawa/Praha: Zakład Narodowy Imienia Ossolińskich), s. 22–40
- 1966 *Prology a epilogy v české předhusitské literatuře* (Praha: Státní pedagogické nakladatelství)

TROST, Pavel

- 1995 „Německo-česká dvojazyčnost“; in idem: *Studie o jazycích a literatuře*; ed. a přel. Jaromír Povejšil (Praha: Torst), s. 134–142 [německy 1965]

TRUHLÁŘ, Josef

- 1900 „Verše o bouři židovské v Praze r. 1389“ [Paběrky z rukopisů klementinských, 39]; *Věstník České akademie* IX, s. 295

TŘÍŠKA, Josef

- 1962 „»Nová literatura« doby Karlovy a Václavovy“; *Sborník historický* X, s. 33–70
- 1964 „O rétorice a stylu naší středověké literatury“; *Slovo a slovesnost* XXV, č. 4, s. 260–270
- 1967 *Literární činnost předhusitské univerzity* (Praha: Univerzita Karlova)
- 1973 „Leningradská rukopisná bohemika“; *Acta Universitatis Carolinae — Historia Universitatis Carolinae Pragensis* XIII, č. 1–2, s. 181–214
- 2004 *Literární a myšlenkové proudy latinsko-českého středověku. Rétorika, etika a symbolika* (Praha: Národní knihovna ČR)

UHLÍŘOVÁ, Věra

- 1989 „Německý veršovaný překlad kroniky t. ř. Dalimila a takzvané vsuvky v tomto textu“; in Věra a Zdeněk Uhlířovi (edd.): *Magister philologorum. Sborník k sedmdesátinám prof. Dr. Jiřího Daňhelky*, s. 180–184 [strojopis]

ULIČNÁ, Lenka

- 2013 „Čeština a semitské jazyky“; in Robert Dittmann, Oldřich Uličný (edd.): *Studie k moderní mluvnici češtiny 3. Čeština a dějiny* (Olomouc: Univerzita Palackého v Olomouci), s. 177–180

ULIČNÁ, Lenka — POLAKOVIČ, Daniel

- 2013 „Knaanic Glosses from the Perspective of Judeo-Czech Studies“; in Ondřej Bláha, Robert Dittmann, eadem (edd.): *Knaanic Language: Structure and Historical Background* (Praha: Academia), s. 303–317

VERKHOLANTSEV, Julia

- 2008 *Ruthenica Bohemica. Ruthenian Translations from Czech in the Grand Duchy of Lithuania and Poland* (Berlin/Wien: Lit Verlag)

VIDMANOVÁ, Anežka

- 1980 „Winfried Baumann: Die Literatur des Mittelalters in Böhmen“ [recenze]; *Listy filologické* CIII, č. 3, s. 188–189
- 2004 „Staročeské pokusy o hexametru a pentametru“; *Slovo a smysl* I, č. 1, s. 21–51
- 2005–2006 „Bohemikální básník Vlachník z Weitmile“; *Studie o rukopisech* 36, s. 67–79 [vyšlo 2007]
- 2006 „K žakovské písni o vínu a modlách“; in Helena Krmíčková, Anna Pumprová, Dana Růžičková a Libor Švanda (edd.): *Querite primum regnum Dei. Sborník příspěvků k poctě Jany Nechutové* (Brno: Matice moravská), s. 307–311

VILIKOVSKÝ, Jan

- 1930 „Latinská poezie v středověkých Čechách I.“; *Bratislava* IV, č. 1, s. 87–128
- 1932 *Latinská poezie žakovská v Čechách* (Bratislava: Filozofická fakulta Univerzity Komenského)
- 1937 „Při rozboru naší středověké lyriky...“; *Časopis Matice moravské* LXI, s. 272–273
- 1941 „O naše nejstarší legendy“; *Řád* VII, č. 4, s. 199–205
- 1945–1946 „Poznámka o původu tak zvaných »východoslovenských kázání«“; *Literárnohistorický sborník* II–III, č. 1–2, s. 95–98
- 1946–1947 „O pôvode eschatologickej piesne »Když čas přijde dni súdnému« v Pribišovom kancionáli“; *Litteraria historica Slovaca. Časopis Slovenskej akadémie vied a umení* I–II, s. 7–24
- 1948 „Kazatelství a počátky české prózy“; in idem: *Písemnictví českého středověku* (Praha: Universum), s. 109–119 [1940]

VINTR, Josef

- 1979 „Winfried Baumann: Die Literatur des Mittelalters in Böhmen“ [recenze]; *Wiener slavistischer Almanach* IV, s. 473–478

VISI, Tamás

- 2008 „Intelektuální život Židů v Brně v 15. století“; přel. Lucie Doležalová; *Časopis Matice moravské* CXXVII, č. 1, s. 131–140
- 2013 „Úvod“; in idem, Marie Krappmann, Alžběta Drexlerová (edd.): *Vybrané hebrejské a jidiš prameny k dějinám Židů na Moravě: středověk a raný novověk* (Olomouc: Univerzita Palackého v Olomouci), s. 5–23

VISI, Tamás — JÁNOŠÍKOVÁ, Magdaléna

- 2014 „A Regional Perspective on Hebrew Fragments: The Case of Moravia“; in Andreas Lehnardt, Judith Olszowy-Schlanger (edd.): *Books within Books: New Discoveries in Old Book Bindings* (Leiden: Brill), s. 185–235

VOLEKOVÁ, Kateřina

- 2009 „Versus v latinsko-českém Slovníku klementinském“; in Martin Ološtiak, Martina Ivanová, Lucia Gianitsová-Ološtiaková (edd.): *Varia XVIII. Zborník materiálů z XVIII. kolokvia mladých jazykovedců* (Prešov: Prešovská univerzita v Prešove), s. 717–722
- 2014 *Česká lexikografie 15. století*; dizertační práce (Praha: Filozofická fakulta Univerzity Karlovy) [v tisku]

WALTHER, Hans

- 1969 *Initia carminum ac versusum medii aevi posterioris latinorum*; 2., dopl. vyd. (Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht)

ZUMTHOR, Paul

1960 „Un problème d'esthétique médiévale: l'utilisation poétique du bilinguisme“; *Moyen Age* LXVI, č. 3 a 4, s. 301–336 a 561–594

Résumé

Seven short case studies chart the issues surrounding multilingualism in 14th and 15th century Bohemical literature: I) Czech as a “corpus delicti”, II) The alternation of Czech and German in the Latin language context, III) Multilingualism in practice: between polylingualism and linguistic interference, IV) Multilingualism: *mise en forme* and *mise en page*, V) *Mélange* as a poetic technique, VI) Multilingualism as a literary motif, VII) Literary history versus Bohemical multilingual literature. In addition to the relations between Latin, Czech and German, the author also takes into account Hebrew, Polish, Slovak and Old Church Slavonic, drawing attention inter alia to the need to correct blanket statements about trilingual literary life in the medieval Czech lands.

Klíčová slova / Keywords

bohémikální písemnictví 14. a 15. století — vícejazyčnost — jazyková interference — čeština — němčina — latina — polština — hebrejšтина — slovenština — církevní slovanština — makaronská poezie

14th and 15th century Bohemical literature — multilingualism — linguistic interference — Czech — German — Latin — Polish — Hebrew — Slovak — Old Church Slavonic — macaronic poetry